

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Bakalářská práce

2013

Tereza Šichová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Tereza Šíchová

**Problematika skloubení rodinného a
pracovního života současných českých rodin**

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Tereza Šíchová**

Vedoucí práce: **Mgr. Alžběta Hošková**

Rok obhajoby: 2013

Bibliografický záznam

ŠÍCHOVÁ, Tereza. *Problematika skloubení rodinného a pracovního života současných českých rodin*. Praha, 2013. 41 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Alžběta Hošková.

Abstrakt

Bakalářská práce „Problematika skloubení rodinného a pracovního života současných českých rodin“ se zabývá situací, týkající se služeb péče o malé a předškolní děti. Snaží se identifikovat roli, jakou tyto služby hrají v problematice harmonizace životních rolí českých rodičů. Vzhledem k současné situaci, kdy je kapacita veřejných mateřských škol na mnoha místech zcela zaplněna, je třeba hledat nové možnosti, jak rodičům ve sladování jejich rolí pomoci. Ministerstvo práce a sociálních věcí navrhuje rodičům jako jednu z variant využití alternativy v podobě neformální péče. Cílem této práce je, kromě podrobného popisu všech dostupných služeb, zjistit, zda neformální péči čeští rodiče skutečně považují za alternativu, která by jim mohla ulehčit situaci při sladování rodiny a práce. O tom, zda je soukromá péče vhodná, dostupná a splňuje funkce, které od předškolní péče očekáváme, panují stále dohady. Proto je součástí této práce i empirická část, která popisuje malý kvalitativní výzkum. Jeho cílem bylo zjistit postoje českých rodičů k alternativním formám péče a jejich zhodnocení těchto služeb ve vztahu ke státní institucionální péči. Z výzkumu vyplývají také pozitiva a negativa, která rodiče jednotlivým formám péče přisuzují. V závěru jsou zmíněny i další faktory, způsobující obtíže při snaze o harmonizaci rodinného a pracovního života. I na ně se musí brát zřetel, neboť tato problematika je komplexní a nelze ji řešit jen v jedné rovině.

Abstract

The bachelor thesis „Current problems of work and family life synchronization in Czech families“ deals with situation of preschool childcare. One of the goals is to find the right place for this kind of services in the context of work and family synchronization. Due to bad situation about the capacity of the public kindergartens (which are completely full) it really is necessary to find some other possibilities how to make work-life balancing easier. Because it is a dealbreaker for the parenthood. Ministry of Labour and Social Affairs of Czech Republic puts forward a proposal of using the alternative way of childcare in the sense of private care. But the opinion about private childcare – if it is proper, available and if it comes up our expectations – is still kind of questionable. That is why there is also an empirical part of this thesis. It includes a modest survey. The leading goal of this survey was to find the attitude of Czech parents to the alternative childcare services. Also it tries to evaluate important connection between the formal and informal services. There are also positive and negative aspects of single of them from the parental view. In the conclusion the other problematical factors of work-life balance are mentioned. That is because of complexity of this theme.

Klíčová slova

Rodina, trh práce, rodinná politika v České republice, harmonizace práce a rodiny, péče o předškolní děti

Keywords

Family, labour market, family policy in the Czech Republic, work-life balance, preschool childcare

Rozsah práce: 74 133 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17.5.2013

Tereza Šíchová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své konzultantce Mgr. Alžbětě Hoškové za cenné připomínky a odborné rady, které mi pomohly při zpracování práce.

Předpokládaný název

Problematika skloubení rodinného a pracovního života současných českých rodin

Konzultant

Mgr. Alžběta Hošková

1. Vymezení předmětu zkoumání a strukturace výzkumného tématu

Zatímco pracovní život nám přináší peníze - tedy zdroj obživy, kterým můžeme zprostředkovat plnění našich nezbytných potřeb, rodinný život nám zpravidla poskytuje jistoty a citové zázemí. Obě tyto životní role musí být více či méně plněny, abychom mohli žít život v uspokojivých finančních i emocionálních podmínkách. Skloubení pracovního a rodinného života se ale v posledních letech jeví jako čím dál tím větší problém. Velkou roli v tomto případě hraje trend rovnoprávnosti a vyvažování společenských nerovností. Nejen od mužů ale i od žen se očekává maximální flexibilita a ochota „poddát“ se svému profesnímu životu. V České republice je v současné době (2008) ekonomicky aktivních 49,8% žen starších 15ti let, navíc ženy v práci stráví pouze o 4 a půl hodiny za týden méně než muži. (2008: ČSÚ) Ženská zaměstnanost a emancipace přirozeně mění také jejich životní preference. Zaměstnání tvoří neuvěřitelně velkou část našich životů a jeho ztráta může vést ke značnému snížení životní úrovně, v tom horším případě i k chudobě a následné sociální exkluzi. Dalo by se říci, že je alfou i omegou přežití v naší době.

Přihlédneme-li k demografickému profilu obyvatelstva ČR, zjistíme, že je jeho věková struktura regresivního typu – ubývá narozených dětí, přibývá lidí v důchodovém věku a ekonomicky činná vrstva se tak pomalu ztenčuje. (2010: ČSÚ) O to více času a sil lidé musí své práci věnovat.

Muži i ženy tráví v zaměstnání mnoho času, často právě i na úkor vlastního rodinného života. Ačkoliv se během historické transformace rodiny změnila její struktura i funkce, stále je tzv. „základní jednotkou společnosti“ a hraje velmi důležitou roli v otázkách reprodukce, výchovy i socializace. Zároveň je nezbytná i pro výchovu

budoucích aktérů pracovního života. Model tradiční rodiny vidí ženu jako pečovatelku, která vede a obstarává rodinný život, zatímco muž je ekonomicky aktivní a získává zdroje obživy. (2006: Možný) V moderní rodině zastávají obvykle oba rodiče obě tyto role. Jedním z důvodů je výše zmiňované zrovnoprávnění mužů a žen. Dalším neoddiskutovatelným důvodem je ovšem fakt, že v dnešní době by často ekonomicky aktivní muž sám jen těžko dokázal obstarat dostatek financí pro celou rodinu.

Sociálně-politický systém České republiky se snaží rodičům malých dětí vycházet maximálně vstřícně a mnoho rodin ho využívá zejména prostřednictvím státní péče v podobě mateřských škol. Mimo toto standardní, nebo lépe řečeno klasické, řešení péče o předškolní děti, se ale poměrně rychle rozvíjejí i alternativní možnosti. Důvodů existuje více, předně je to však nedostatečná kapacita a flexibilita státních mateřských škol. Jednou z variant péče je tzv. *baby-sitting*. Jde o soukromé individuální hlídání dítěte za finanční odměnu. Obvykle je vykonáváno v místě bydliště rodičů, kteří jsou v daném časovém úseku mimo domov. Jde výhradně o péči, kdy není rodič přítomen, zároveň je pro tento typ služby typická časová rozmanitost – tedy od několika hodin/několik dnů v týdnu po dennodenní péči.

Forem *baby-sittingu* je více, převažuje ta, jenž je zprostředkována skrze nejrůznější agentury. Existuje ale i často využívaná forma „vzájemné přátelské výpomoci“, která se však snadno může dostat do rozporu se zákonem.

Vzhledem k tomu, že jde o trend, který se začal v naší republice rozvíjet až v posledním desetiletí, není všeobecné povědomí o této oblasti alternativní péče o malé děti příliš bohaté a to jak z pohledu nabídky, tak z toho, jaké jsou socio-demografické charakteristiky lidí, kteří tuto péči využívají a důvody, které je k této volbě vedou.

Cílem mé práce je tedy popsat formy, dostupnost a nároky tohoto způsobu péče o malé děti a v neposlední řadě také díky kvalitativnímu výzkumu zjistit důvody, které rodiče dětí vedou k jejímu zvolení. Dále také výhody (a nevýhody) jež tato forma péče přináší oproti možnostem, jež jsou nabízeny a zajišťovány státem.

2. Teoretická východiska

V případě mého tématu se teoretický a hodnotový rámec v podstatě překrývají – nelze jednoznačně upřednostnit rodinu nad prací či naopak. Nicméně existuje několik teorií, které mohu použít jako teoretický základ své budoucí práce. Jde o následující:

1) Preferenční teorie doktorky Hakimové

Tato teorie řeší právě rozhodování žen mezi konkurenčními nároky zaměstnání a rodiny. Vysvětluje, proč se ukazatele strategií a rozhodování žen v oblasti práce i nadále liší od způsobu, jak k svému zaměstnání přistupují muži. Hakimová zde uvádí 5 socio-ekonomických změn, jejichž počátek se datuje do druhé poloviny 20. století, které ovlivňují rozhodování žen ve výše zmíněné situaci.

2) Durkheimova teorie rodiny: Manželská rodina, citová záležitost

Durkheim vytvořil pojem *familie conjugace*, což je manželská rodina založena na citech, která se vyvinula z *familie paternalle*, což je tradiční rodina skládající se z rodiny nukleární a širokého příbuzenstva. Jde o posun od závazku k jakési rodinné interpersonální intimitě – sociální status a dělení majetku přestává hrát roli v soudržnosti rodiny, tento úkol se přesouvá na city.

3) Evropský koncept harmonizace pracovních a profesních rolí

To, co rodiny potřebují, jsou finanční zdroje, čas a služby. V oblasti času to znamená především legislativně ošetřené umožnění dovolené, zvyšování hodnoty práce na částečný úvazek a flexibilní uspořádání pracovní doby při zachování zaměstnaneckých práv a práv na sociální zabezpečení. V oblasti služeb jde o zajištění spektra služeb, které splňují potřeby rodičů – tj. především spektrum péče o děti a péče o závislé osoby. Musí být k dispozici v dostatečné nabídce a kvalitě, dostupné bez diskriminace pro každého a musí být vytvořeny tak, aby splnily potřeby i těch nejzranitelnějších skupin.

3. Cíle bakalářské práce

- 1) Popsat socio-demografický profil obyvatel ČR, kteří možnost tzv. *baby-sittingu* využívají.
- 2) Zjistit důvody, které vedou k rozhodnutí rodičů využívat tuto formu péče o své potomky.
- 3) Získat přehled o dostupnosti, nárocích a ne/výhodách této soukromé služby a následně v základních bodech provést komparaci se službami, které nabízí sociálně politický systém ČR.

4. Výzkumné otázky

- 1) Jaké formy soukromé individuální péče o malé děti jsou v současnosti na trhu ČR k dispozici, jaká je jejich dostupnost a jak jsou zprostředkovány?
- 2) Jaké hlavní výhody a nevýhody tento druh péče přináší?
- 3) Jaké jsou socio-demografické charakteristiky rodin, které tuto péči využívají?
- 4) Porovnání výhod a nevýhod soukromé a státem podporované péče.

5. Metody práce

- 1) Popis a explanace: popis současné legislativy týkající se daného problému. Shrnutí vývoje a popis současné dostupnosti a rozšířenosti tohoto druhu péče.
- 2) Analýza aktérů: Zjištění, kdo všechno hraje v této problematice roli a jak se jich tato problematika dotýká. Určení hlavních i vedlejších aktérů.
- 3) Případová studie – interview: Výběr několika aktérů s nimiž bude proveden polostrukturovaný rozhovor.

6. Předpokládaná struktura práce

- 1) Úvod
- 2) Teoretická východiska
- 3) Metody
- 4) Deskriptivní část
- 5) Analytická část
- 6) Závěry

7. Základní literatura k tématu

- Dokumenty vydané Ministerstvem práce a sociálních věcí
- Data získaná Českým statistickým úřadem
- Rozhovory s experty na rodinnou politiku publikované v médiích
- Odborné publikace, mezi nimi především:
 - 1) ČERMÁKOVÁ, M. (2002). *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN 80-7330-026-5

- 2) DEX, SHIRLEY. (2003). *Families and work in the twenty-first century*. Josef Rowntree Foundation. ISBN 1-85935-095-X
- 3) DUDOVÁ, R. (ed.), HASTRMANOVÁ, Š. , HAŠKOVÁ, H. , MAŘÍKOVÁ, H. , VÍZNEROVÁ, H. , VOHLÍDALOVÁ, M. (2007). *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. ISBN 978-80-7330-119-4
- 4) GIDDENS, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4
- 5) HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2
- 6) HORA, O. , SIROVÁTKA, T. (eds.) (2008). *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: ALBERT. ISBN 987-80-7326-140-5
- 7) KREBS, V. (et al.) (2002). *Sociální politika*. Praha: ASPI. ISBN 80-86395-33-2
- 8) MOŽNÝ, I. (2002). *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-05-9
- 9) PETRUSEK, M. (1996). *Velký sociologický slovník. I, A-O*. Vyd. 1. Praha : Karolinum. 747 str. ISBN 80-71841-64-1 (1. svazek).
- 10) POTŮČEK, M. (1995). *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-01-X
- 11) UNGER, J. *Mít čas na děti – otcové mezi prací a rodinou*. Praha: Evangelikální teologický seminář – vyšší odborná škola teologická.
- 12) ČTK. *Češi neumějí skloubit rodinu a práci, neznají svá práva [online]*. Týden.cz 10.10.2011 13:45 [cit. 2011-10-25]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/zdravi/vztahy/cesi-neumeji-skloubit-rodinu-a-praci-neznaji-sva-prava_214312.html
- 13) *Hovory o vztazích. Trendy současné rodiny [online]*. 02.10.2011 19:30 Český rozhlas 6 – audio nahrávka [cit. 2011-10-25]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/default/default/rnp-player-2.php?id=2448888&drm=>
- 14) *Národní, nadnárodní a mezinárodní zodpovědnost za rodinnou politiku. [online]*. 5.-6.2.2009. COFACE: Confederation of Family Organizations in the European Union. 12 s. [cit. 2012-01-25]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/6623/24_Yves_Roland-Gosellin_CZ.pdf
- 15) *Soubor prorodinných opatření – Prorodinný balíček [online]*. Praha: MPSV. 114 s. [cit. 2011-10-25]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/5898/komplet_balik.pdf

- 16) *Vzdělání a zaměstnanost žen v ČR podle výsledků SLDB 2001. Tab.24: Struktura žen se závislými dětmi podle počtu a věku závislých dětí v členění podle vzdělání [online]. Praha: ČSÚ, 2001. [cit. 2011-10-25]. Dostupné z:*
[http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/570050C5BE/\\$File/41190324.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/570050C5BE/$File/41190324.pdf)
- 17) *Work and Family Balance Manual. Better practises for better business [online]. Victoria (U.S.): Industrial Relations Victoria, 2007. [cit. 2011-10-25]. Dostupné z:*
<http://www.business.vic.gov.au/busvicwr/assets/main/lib60072/work&family.pdf>

Obsah

OBSAH	1
ÚVOD	2
1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA A KONCEPTY	4
1.1 POJMY	4
1.2 TEORIE ULRICHA BECKA.....	5
1.3 TEORIE SOCIALIZACE: DÍTĚ A SPOLEČNOST	6
1.4 KONCEPT RODINNÉ POLITIKY V ČESKÉ REPUBLICE	7
1.4.1 <i>Nástroje rodinné politiky</i>	8
1.4.2 <i>Mateřská a rodičovská dovolená</i>	8
1.4.3 <i>Rodičovský příspěvek</i>	10
1.4.4 <i>Přístup Evropské unie</i>	10
2 PROBLEMATIKA HARMONIZACE RODINNÉHO A PRACOVNÍHO ŽIVOTA	11
2.1 RODINA	11
2.1.1 <i>Historický vývoj</i>	11
2.1.2 <i>Vývoj moderní rodiny v Československé a České republice</i>	12
2.2 TRH PRÁCE A ZAMĚSTNÁNÍ JAKO SOUČÁST NAŠICH ŽIVOTŮ	16
2.2.1 <i>Zaměstnanost žen a genderové stereotypy</i>	16
2.3 PROBLEMATIKA HARMONIZACE ROLÍ	18
2.3.1 <i>Hlavní problémy</i>	19
3 SLUŽBY PÉČE O MALÉ A PŘEDŠKOLNÍ DĚTI	19
3.1 STÁTNÍ INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE	20
3.1.1 <i>Služby péče o děti do 3 let věku</i>	20
3.1.2 <i>Služby péče o děti od 3 let věku</i>	21
3.1.3 <i>Problémy spojené se státní institucionální péčí</i>	22
3.2 NEFORMÁLNÍ PÉČE	23
3.2.1 <i>Druhy neformální péče</i>	23
3.2.2 <i>Legislativa</i>	24
3.2.3 <i>Problémy spojené s neformální péčí</i>	24
4 METODOLOGIE A VÝZKUM	25
4.1 METODOLOGIE	25
4.1.1 <i>Výběr respondentů</i>	26
4.1.2 <i>Metoda sběru primárních dat</i>	26
4.1.3 <i>Metoda sběru sekundárních dat</i>	26
4.1.4 <i>Výzkumný nástroj – scénář rozhovorů</i>	27
4.2 ZÍSKANÁ DATA	27
4.2.1 <i>Průběh rozhovorů</i>	27
4.2.2 <i>Metoda analýzy dat</i>	28
4.2.3 <i>Omezení výzkumu</i>	28
4.3 VYPLÝVAJÍCÍ ZÁVĚRY	29
4.3.1 <i>Rodiče a jejich vnímání neformálních druhů péče</i>	29
4.3.2 <i>Neformální péče ve vztahu k péči institucionální</i>	31
4.3.3 <i>Role pečovatelských zařízení v kontextu harmonizace životních rolí</i>	32
4.3.4 <i>Další životní strategie rodičů a jejich pohled na rodinnou politiku</i>	34
4.4 TRIANGULACE	36
ZÁVĚR	36
SUMMARY	38
POUŽITÁ LITERATURA	39

Úvod

Tato práce bude pojednávat zejména o problematice péče o děti v předškolním věku, která by měla rodičům ulehčovat sladění jejich pracovních a rodinných životů. Toto téma považuji za aktuální zejména z toho důvodu, že se v posledních letech zmíněná pomoc jeví jako nedostatečná - především svou kapacitou a neflexibilitou. Existují případy, kdy je dokonce i lokálně či finančně nedostupná. Tématem harmonizace životních rolí a nástrojů politiky, které ji mají usnadnit, se zabývám již delší dobu. Prvotní inspiraci, která mě k této problematice dovedla, jsem získala díky své matce, která byla v průběhu života zaměstnána v několika typech mateřských škol – je pro mě tedy zdrojem mnoha užitečných informací.

Zatímco pracovní život lidem přináší finanční odměnu - tedy zdroj obživy, díky kterému můžeme zprostředkovat plnění našich nezbytných potřeb, rodinný život nám zpravidla poskytuje jistoty a citové zázemí. Obě tyto životní role musí být v dostatečné míře plněny, abychom mohli žít život v uspokojivých finančních i emocionálních podmínkách. Skloubení pracovního a rodinného života se ale v posledních letech jeví jako čím dál větší problém. Velkou roli hraje trend rovnoprávnosti a postupné vyvracení genderových stereotypů. Od mužů i od žen se očekává maximální flexibilita a ochota podřídit se svému profesnímu životu. V České republice je v současné době (2009) ekonomicky aktivních 56,5% žen starších 15ti let, zaměstnané ženy v práci stráví pouze o 4 a půl hodiny týdně méně než muži [ČSÚ 2010; ČSÚ 2012b]. Ženská emancipace přirozeně mění také jejich životní preference, často vedle mateřství usilují i o uspokojivou pracovní kariéru. Zaměstnání tvoří značnou část našich životů a jeho ztráta může vést k výraznému snížení životní úrovně, v horším případě i k chudobě a následné sociální exkluzi.

Sociálně-politický systém České republiky se snaží rodičům malých dětí vycházet v otázkách harmonizace těchto rolí maximálně vstřícně. Nabízí rodinám zejména služby institucionální péče v podobě mateřských škol a jeslí, dále také finanční podporu poskytováním dávek státní sociální podpory určených přímo pro rodiče s malými dětmi. I přesto však existuje mnoho rodin, které z nejrůznějších důvodů těchto služeb využít nemohou, ale přesto nějakou formu péče o své potomky zoufale potřebují. Stát v tomto případě upozorňuje na alternativu v podobě využití soukromých zařízení. Tato zařízení

jsou sice výrazně flexibilnější než institucionální státní péče, nicméně pro rodiče také nesrovnatelně finančně nákladnější. Jedná se tedy skutečně o alternativu?

Hlavním cílem této práce je zjistit, zda je soukromá péče o předškolní děti skutečně vhodnou alternativou k institucionální péči. Dále se pokusím zmapovat, jaké jsou důvody rozhodnutí rodičů pro zvolení neformální péče, především pak, zda se jedná o svobodnou primární volbu, nebo jde o „nucené“ alternativní řešení.

Mezi dílčí cíle patří také popsat, jaké formy péče o předškolní děti v současné době existují, a jaké zkušenosti s nimi rodiče malých dětí mají.

Výzkumné otázky jsou tedy formulovány takto:

- 1) Může být neformální péče o předškolní děti funkční alternativou ke státní institucionální péči?
- 2) Jakou měrou podle rodičů přispívají služby neformální péče k usnadnění harmonizace rodinného a pracovního života?
- 3) Je zvolení neformální péče zpravidla primární volbou rodičů, nebo se jedná o alternativní řešení?

Práce je rozdělena do čtyř částí. V první části jsou uvedeny základní pojmy týkající se této tematiky, dále jsou zmíněny teoretické koncepty, z nichž tato práce vychází. Je zde zařazena také podkapitola, pojednávající o koncepci rodinné politiky v České republice. Druhá kapitola se věnuje samotným problémům harmonizace rodinného a pracovního života. Odhaluje jejich důvody i největší úskalí. Třetí část popisuje formy péče o předškolní děti, jež jsou v České republice dostupné. Zvláštní zřetel je pak brán na vybrané druhy neformální péče a jejich legislativní vymezení. Poslední kapitola obsahuje empirickou část této práce. Lze zde nalézt podrobnosti o výzkumu, zvolené metodologii, získání dat, analýzy a z ní vyplývajících závěrů.

Data pro tuto práci byla sebrána dvojím způsobem. Sekundární data, využitá v teoretické části, byla získána metodou analýzy dokumentů. Primární data, obsažená v empirické části, pochází z kvalitativních polo-strukturovaných rozhovorů. Bližší informace jsou k dispozici v příslušné kapitole.

Mezi hlavní autory, o jejichž publikace se opírám, patří zejména Radka Dudová (a kolektiv) a Věra Kuchařová (a také její kolektiv). Empirická část je z velké části postavena na klasickém díle Jana Hendla s názvem *Kvalitativní výzkum*.

1 Teoretická východiska a koncepty

Vzhledem k tématu této práce raději nejdříve zmíním několik vybraných pojmů, které se na následujících stránkách opakovaně objevují. Důvodem je fakt, že lze tyto pojmy v rámci různých společenských a historických kontextů také různě chápat. Je proto třeba definovat jejich přesné významy pro účely tohoto textu.

1.1 Pojmy

Rodina - Sociologický slovník definuje rodinu jako „(...) formu dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti.“ [Jandourek 2001: 206] Taková rodina má mnoho funkcí, především pak funkci reprodukční, socioekonomickou, socializační, ochrannou a v neposlední řadě také funkci tvorby a přenosu lidského kapitálu [Petrusek (eds.) 1996: 940]. Z výzkumného hlediska je důležité rozlišovat rodinu a domácnost. V té spolu lidé pouze bydlí a hospodaří, na rozdíl od rodiny, kde jsou její členové provázáni určitým vztahem. Rodina jako uskupení prodělala v průběhu věků velké změny, jedná se především o přechod od rodiny tradiční k rodině moderní. Pro účely této práce budu pojem rodina používat ve smyslu rodiny moderní.

Zaměstnání – taktéž „práce“ – je činností, která může být nahlížena z mnoha různých úhlů. Ačkoliv se v průběhu historie její „postavení“ měnilo, zůstává minimálně jedna definice, která její účel stále univerzálně vystihuje. Jde o „(...) činnost sloužící uspokojování potřeb a obživě.“ [Petrusek (eds.) 1996: 824]

Rodinná politika – je pojmem, který lze jen těžko popsat několika jednoduchými slovy. Jde o tak složitý systém, že zkrátka žádná definice nedokáže obsáhnout vše, co rodinná politika zahrnuje. Vojtěch Krebs ve své publikaci *Sociální politika* vybral několik nejbližších formulací, například: „Rodinná politika zahrnuje soubor opatření a zařízení, se kterými nositelé této politiky sledují cíl chránit a podporovat rodinu jako instituci, která plní pro společnost nepostradatelné funkce.“ [Krebs (ed.) 1997: 235] Dalším příkladem může být definice, která byla použita v roce 1987 na evropské regionální konferenci Mezinárodní asociace sociálního zabezpečení: Rodinná politika je

„soubor praktických opatření, která jsou zaměřena na rodinnou jednotku.“ [Krebs (ed.) 1997: 235] Syntézou předchozích dvou výroků získáme myšlenku, že by rodinná politika měla být souborem praktických opatření, jejichž cílem je chránit a podporovat rodinu jako instituci.

Harmonizace rodinného a pracovního života – je koncept usilující o sladění rodinného a pracovního života „v podmínkách, pro které jsou určující základní charakteristiky demografického vývoje (...), ekonomického vývoje (...), a také komplex sociálních a socio-kulturních jevů zasahujících hodnotově normativní stránky celkových podmínek.“ Jedná se o snahu harmonizace našich životních rolí, navzdory nepříznivým podmínkám, do kterých nás socio-ekonomická a demografická situace uvádí [Kuchařová 2008].

1.2 Teorie Ulricha Becka

Teoretický přístup, ze kterého tato práce vychází, rozvinul na konci 20. století německý sociolog Ulrich Beck. Ve spolupráci se svou ženou Elisabeth Beck-Gernheim vydali publikaci *The Normal Chaos of Love*, kde autoři popisují vývoj individualizace jedince ve společnosti a jeho dopady na utváření rodinného života.

Poskytují nám úhel pohledu, jímž nahlíží na proces harmonizace rodinného a pracovního života v kontextu genderových stereotypů. Proces individualizace sice dává mužům i ženám možnost oprostit se od stereotypů zakořeněných ve společnosti – tedy od tradičních náplní jejich životních rolí, ale zároveň je tak pevně svazuje s účinkováním na trhu práce [Beck 1995: 6].

Autoři v tomto bodě přicházejí s domněnkou, že ale existuje zřejmá „(...) *kontradikce mezi požadavky trhu práce a požadavky vztahů jakéhokoliv druhu (rodina, sňatek, mateřství, otcovství (...))*“ [Beck 1995: 6]. Trh práce vyžaduje flexibilního jedince, který nemá žádné závazky (např. vůči rodině), ale za to oplývá odvahou, ambicemi a loajalitou vůči svému zaměstnavateli. Organizace života takového individua přímo podléhá jeho pracovním povinnostem. Je-li tímto jedincem žena, stává se pro ni za daných podmínek téměř nemožné realizovat své mateřství.

V tradičním rodinném modelu to byl ve většině případů pouze muž, kdo svůj život organizoval podle podmínek zaměstnání nastavených industriální společností. Oproti tomu žena byla tím, kdo zajišťoval péči o domácnost.

V rámci procesu individualizace ale v současném rodinném modelu vyhledávají možnost uplatnit se na trhu práce oba. Důvodem je i ekonomická situace, protože jedno-příjmové domácnosti spíše hrozí nemožnost pokrytí svého rozpočtu.

I přes účast žen na trhu práce se však od nich nadále očekává, že v určitém období svého života přizpůsobí svou kariéru zájmu rodiny a péči o potomky. To je ale v přímém rozporu s podmínkami, které trh práce na své účastníky klade. Žena, která se rozhodne stát matkou, se mění v neflexibilního jedince, hodnotově orientovaného na rodinu, tudíž je pro účast na trhu práce (minimálně dočasně) naprosto nevhodná [Beck 1995: 26]. Vrací se v tu chvíli zpět do tradiční role ženy, pečovatelky, která je ekonomicky závislá na otci svého dítěte, případně na dávkách státní sociální podpory a schopnosti sladit svou roli matky s účastí na trhu práce.

Beck tvrdí, že dokud je společnost rozpolcena do těchto dvou protichůdných životních vzorců (tj. rodina versus práce), nemůže být tento problém vyřešen. Muži i ženy sice chtějí (a musí) být ekonomicky nezávislí, ale to je cíl, kterého nelze dosáhnout pokud před ním má mít rodina přednost [Beck 1995: 28].

1.3 Teorie socializace: dítě a společnost

Vzhledem k tomu, že se část práce zaměřuje na problematiku péče o malé děti, jejich výchovu a tím i utváření jejich osobností, je na místě využít také teorie socializace.

Pojem socializace označuje proces zespolečňování, neboli „(...) *komplexní proces, v jehož průběhu se člověk jako biol. tvor stává prostřednictvím (...) sociální interakce a komunikace s druhými sociální bytostí schopnou chovat se jako člen určité skupiny či společnosti. S. spočívá v osvojování (...) hodnot, (...) norem a způsobů (...) jednání srozumitelných a platných v dané kultuře či subkultuře.*“ [Petrušek (eds.) 1996: 1012]

Berger s Luckmannem totiž tvrdí, že když se člověk narodí, neznamená to, že by se automaticky stal členem společnosti. Má k tomu sice všechny předpoklady, ale k tomu, aby dokázal sdílet a chápat socio-kulturní hodnoty a normy, potřebuje projít právě procesem socializace. Díky němu dokáže porozumět ostatním lidem ve sdílené společenské realitě. Proces socializace prakticky nikdy nekončí, jeho nejdůležitější kroky ale obvykle probíhají v raném mládí. Samotnou socializaci autoři této teorie rozdělují do dvou fází: primární a sekundární. Primární fází člověk prochází již v dětství, díky ní se stává opravdovým členem společnosti. Sekundární fáze pak staví na jejích základech a již socializovaného jedince může uvést do nových okruhů a oblastí

společnosti. Primární socializaci dítěte silně ovlivňuje přítomnost tzv. *významných druhých* (v originále *significant others*). Tyto osoby, které jsou mu situací v podstatě vnuceny, totiž dítěti zprostředkovávají informace o okolním světě a tím již utvářejí jeho prvotní hodnoty a normy. Ačkoliv se tedy dítě rodí do „objektivního světa“, skrze *významné druhé* začne velmi brzy vstřebávat jejich společenské normy a vzorce jednání. [Berger, Luckmann 1971: 149-151].

1.4 Koncept rodinné politiky v České republice

Rodina byla a stále je základním stavebním kamenem naší společnosti. *„Na její prosperitě závisí udržitelný rozvoj naší společnosti (...).“* [MPSV 2005: 3] Rodina jako taková je ale v současné době ohrožena slábnutím její soudržnosti, tím pádem se stává zranitelnější a rovněž její funkčnost se díky těmto změnám menší. Příčiny těchto jevů lze hledat ve změnách společnosti spojených s postindustriální dobou. Svou vinu nesou i změny ekonomického a politického charakteru, které proběhly po roce 1989. S novými nároky, jež tato doba přinesla, se zvýšily také požadavky na pracovní výkon – *„v zaměstnání se rychleji a lépe uplatňují lidé, kteří omezují svůj osobní a tedy i rodinný život. Trh práce nerozlišuje mezi ženami a muži se stejným vzděláním, a hlavně nasává mladé pracovníky právě ve věku, kdy plánují založení rodiny a rodičovství.“* [MPSV 2005: 3].

Rodina jako taková se tedy v naší společnosti na základě nepříznivých podmínek propadá na spodní příčky hodnotových žebříčků a stále rychleji přichází o své možnosti a funkce. Proto byla vytvořena Národní koncepce rodinné politiky (2005). Za hlavní cíl si tento koncept klade *„vytvořit všestranně příznivější společenské klima a podmínky pro rodinu, umožňující lidem realizovat vlastní životní strategie v naplňování partnerských a rodičovských plánů. Respektovat přitom diferencované zájmy a potřeby různých rodinných typů a členů rodin.“* [MPSV 2005: 9] Toho chce dosáhnout plněním těchto dílčích cílů:

1) *Koncipovat rodinnou politiku tak, aby rodiny mohly mít tolik dětí, kolik si přejí, a v době, kterou si zvolí.*

2) *Minimalizovat handicapy dětí vyrůstajících v ekonomicky a sociálně oslabených či neúplných rodinách podpůrnými opatřeními tak, aby se jejich životní šance v oblasti*

vzdělávání, uplatnění na trhu práce a ve společnosti jen minimálně odlišovaly od jejich vrstevníků, kteří vyrůstají v ekonomicky i sociálně silných rodinách.

3) *Vytvářet rodičům vhodné podmínky pro skloubení nároků trhu práce s nároky péče o nezaopatřené děti a nesoběstačné členy rodiny.*

Zdroj: MPSV 2005: s.9

Jak je vidět, především třetí z dílčích cílů se výrazně prolíná s tématem této práce. Vhodné podmínky pro plnění tohoto konceptu se vláda pokouší vytvořit pomocí svých rodinně-politických nástrojů.

Otázkou zůstává, nakolik se vládě daří svých cílů dosahovat a zda k tomu volí vhodný způsob. Například Věra Kuchařová ve svém textu na téma *Strategie harmonizace* píše: „*V rodinné politice doposud chybí ucelená koncepce, která by získala obecný konsensus, takže ani oblast harmonizace není dostatečně podchycena. Je to mj. i důsledek jistého zužování rodinné problematiky na její sociální aspekty. (...) Změny v systému sociálních služeb zaostávají za vývojem systému sociálních dávek. Politika zaměstnanosti vyčleňuje ženy po rodičovské dovolené a matky malých dětí mezi skupinami obzvláště ohrožené na trhu práce, ale i zde platí, že legislativnímu základu dostatečně neodpovídají skutečné zásahy a nástroje aktivní politiky zaměstnanosti. Často jsou formální a nerespektují konkrétní potřeby a možnosti matek.*“ [Kuchařová 2008]

1.4.1 Nástroje rodinné politiky

Podle Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (dále jen MPSV ČR) je předpokladem snazší harmonizace pracovních a rodinných rolí „*(...) existence opatření pracovněprávní povahy a existence finančně a teritoriálně dostupných služeb péče o děti (...)*“ [MPSV 2013]. Z tohoto prohlášení vyplývá, že MPSV usiluje o ochranu zaměstnanců a zabránění jejich znevýhodnění na trhu práce, pokud se rozhodnou založit rodinu. Velmi důležitým krokem je také zřizování institucí péče o malé děti.

1.4.2 Mateřská a rodičovská dovolená

Jakou pomoc mohou tedy rodiče očekávat od státu, respektive jeho systému sociálního zabezpečení, v tak choulostivé situaci, jakou je vstup do mateřství (či otcovství)?

V první řadě se jedná o tzv. *mateřskou dovolenou*. Je-li nastávající matka zaměstnána, má v souvislosti s porodem a následnou péčí o novorozence právo na dovolenou v rozsahu 28 týdnů. Pokud porodila více jak jedno dítě, její dovolená se rozšiřuje na dobu 37 týdnů. Tuto dovolenou nastupuje matka v závislosti na jejím rozhodnutí 6 až 8 týdnů před očekávaným porodem. „*Po tuto dobu nepřísluší zaměstnankyni/zaměstnanci náhrada mzdy nebo platu, má však nárok na dávky nemocenského pojištění (...)*.“ [MPSV 2013] Nezůstává tedy zcela bez finančních prostředků. Pokud po uplynutí této doby matka projeví zájem vrátit se zpět na svou původní pracovní pozici, má zaměstnavatel povinnost její žádosti vyhovět. Pokud chce však jeden z rodičů zůstat s dítětem doma a věnovat se pouze péči o něj, je pro něj východiskem tzv. *rodičovská dovolená*. Může jí nastoupit matka anebo otec dítěte, případně se mohou v péči vystřídat. Hranice čerpání této dovolené je vymezena dnem, kdy dítě dosáhne věku čtyř let. Během tohoto druhu dovolené je rodiči, který o dítě pečuje, vyplácen tzv. *rodičovský příspěvek* [MPSV 2013].

Rodičovská dovolená využitá v jejím plném časovém rozsahu je zajisté pohodlná, nicméně může být nevýhodou z hlediska šance na plynulý návrat na trh práce. Během této doby mají sice pečující rodiče stále garantován možný návrat na svou původní pracovní pozici, ale v důsledku dlouhé absence v pracovním životě jsou ohroženi například ztrátou či snížením lidského kapitálu, snížením pracovního sebevědomí, ztrátou sociálního cítění apod. Obzvláště často k takové situaci může dojít, pokud byla (zpravidla) žena doma delší dobu (např. 5 – 7 let v případě vyššího počtu dětí za sebou) [Bartáková 2008: 182].

Dobu rodičovské dovolené samozřejmě lze i zkrátit, zde už záleží na preferencích a strategii konkrétního rodiče. Pokud se však pro takový krok rozhodne, může narazit na problém, kdo bude o dítě nadále pečovat. V současné infrastruktuře sociální péče je totiž velmi omezená nabídka služeb péče o děti do tří let – jedná se pouze o zařízení typu „jesle“ a dále o soukromou péči (např. baby-sitting).

Velmi palčivým bodem je také péče o rodiny, kde je pouze jeden rodič. Takové potřebují materiální podporu, ale především právě kvalitní infrastrukturu péče o děti [Dudová (ed.) 2007: 147]. Předškolní péče sice funguje na relativně vysoké úrovni, i zde se ale stále potýkáme s nedostatkem mateřských školek a to zejména ve větších městech. Podrobněji se touto problematikou zabývá třetí kapitola, kde je zároveň zmíněna i současná novela zákona o provozu jeselských zařízení.

1.4.3 Rodičovský příspěvek

Rodičovský příspěvek patří mezi dávky státní sociální podpory. S platností od 1.12.2012 na něj má nárok rodič, který „(...)po celý kalendářní měsíc osobně celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině, a to až do vyčerpání celkové částky 220 000 Kč, nejdéle do 4 let věku tohoto dítěte.“ [MPSV 2012] Rodič má zároveň možnost zvolit si sám výši (a tím i délku) pobírání tohoto příspěvku. Toto rozhodnutí není konečné, lze ho v několikaměsíčních cyklech měnit. Důležité je plnit podmínku osobní celodenní péče:

„Podmínka osobní celodenní péče se považuje za splněnou a rodičovský příspěvek náleží (...) v případech, kdy:

- *dítě mladší 2 let navštěvuje jesle nebo jiné obdobné zařízení v rozsahu nepřevyšujícím 46 hodin v kalendářním měsíci*
- *rodič zajistí péči o dítě jinou zletilou osobou v době, kdy je výdělečně činný nebo studuje.“ [MPSV 2012]*

Celá právní úprava nároku na tento druh dávky státní sociální podpory je k dispozici na integrovaném internetovém portálu MPSV (viz zdroje). Pro přehlednost jsou však záměrně vybrány pouze body podstatné pro tuto práci.

1.4.4 Přístup Evropské unie

Vzhledem k tomu, že je Česká republika členem Evropské unie (dále jen EU), je na místě zmínit také rodinně-politické strategie tohoto celku. EU nechává rodinnou politiku jednotlivých států v jejich vlastní kompetenci. Přesto však rodině jako instituci věnuje pozornost, aktivně vytváří politické koncepty a snaží se členské státy motivovat k věnování většího úsilí při řešení této problematiky. Mezi nejdiskutovanější koncepty patří tzv. Barcelonské cíle. „(...) Evropská rada na svém zasedání v Barceloně v březnu 2002 vyzvala členské státy, že by „měly odstranit překážky účasti žen na trhu práce a s přihlédnutím k poptávce po zařízeních péče o děti a struktuře nabídky těchto služeb na vnitrostátní úrovni usilovat o to, aby do roku 2010 byly schopny poskytovat péči pro nejméně 90 % dětí ve věku od tří let do věku povinné školní docházky a pro nejméně 33 % dětí mladších tří let.“ (...) [Commission of the European Communities 2008]. Jejich smyslem je zvýšit míru zaměstnanosti právě u skupin ohrožených na trhu práce, kterými mladí rodiče, obzvláště pak matky, jsou. Zvýšení počtu zařízení péče o děti by mělo rodičům umožnit lépe sladit pracovní a rodinný život. Toto se podle Evropské rady týká

„především žen, které v důsledku nedostatku možností, jak dosáhnout tohoto sladění, jsou častěji než muži nuceny odejít z trhu práce nebo pracovat za podmínek, jež jim neumožňují naplno využívat svých schopností. Evropská ekonomika tak přichází o jejich produktivní potenciál a sama musí čelit hospodářským a demografickým problémům.“ [Commission of the European Communities 2008].

Záměrně byl výše použit výraz “nejdiskutovanější koncept“. Vyhlášení Barcelonských cílů totiž diskusi skutečně vyvolalo. Bývalý místopředseda vlády a zároveň ministr práce a sociálních věcí Petr Nečas ve svém projevu z 5.2.2009 zmínil několik bodů, které diskusi tohoto tématu přímo vyžadují. Barcelonské cíle a jejich splnění bylo vztahováno k roku 2010. To bylo (nejen) pro ČR nesplnitelné a důvodem nebyl pouze časový limit. *„Řada států je dokonce naplnit nemůže. Chybí po nich totiž poptávka. To je i případ České republiky. Postrádá logiku stavět pečovatelská zařízení tam, kde rodiny upřednostňují jiný model péče o děti.“* [Vláda ČR 2009] Při zvyšování zaměstnanosti rodičů je třeba brát ohled na faktory jako jsou zájmy jejich dítěte. *„České předsednictví vychází z principu svobody rodin. Je třeba ponechat rozhodnutí o způsobu péče na rodinách samotných (...).“* [Vláda ČR 2009].

2 Problematika harmonizace rodinného a pracovního života

2.1 Rodina

Definici rodiny byla uvedena již v první kapitole této práce. Jednotlivé modely současných rodin jsou však rozmanité. Navíc samotný vývoj tohoto společenského uskupení prošel mnoha historickými fázemi a změnami. Ty je zde třeba zmínit, abychom dokázali na současnou rodinu nahlížet v odpovídajících souvislostech.

2.1.1 Historický vývoj

Ze sociologického hlediska je patrně nejvýznamnější historickou změnou transformace rodiny tradiční do rodiny moderní. Podle historického sociologa Lawrence Stonea ji lze rozdělit do tří fází. První fázi charakterizuje nukleární rodina (tedy matka, otec a jejich potomci), která udržovala těsné vztahy také s ostatními příbuznými a místní komunitou. Rodina neměla poskytovat citové zázemí, zpravidla ani mezi manželi nekvetla žádná

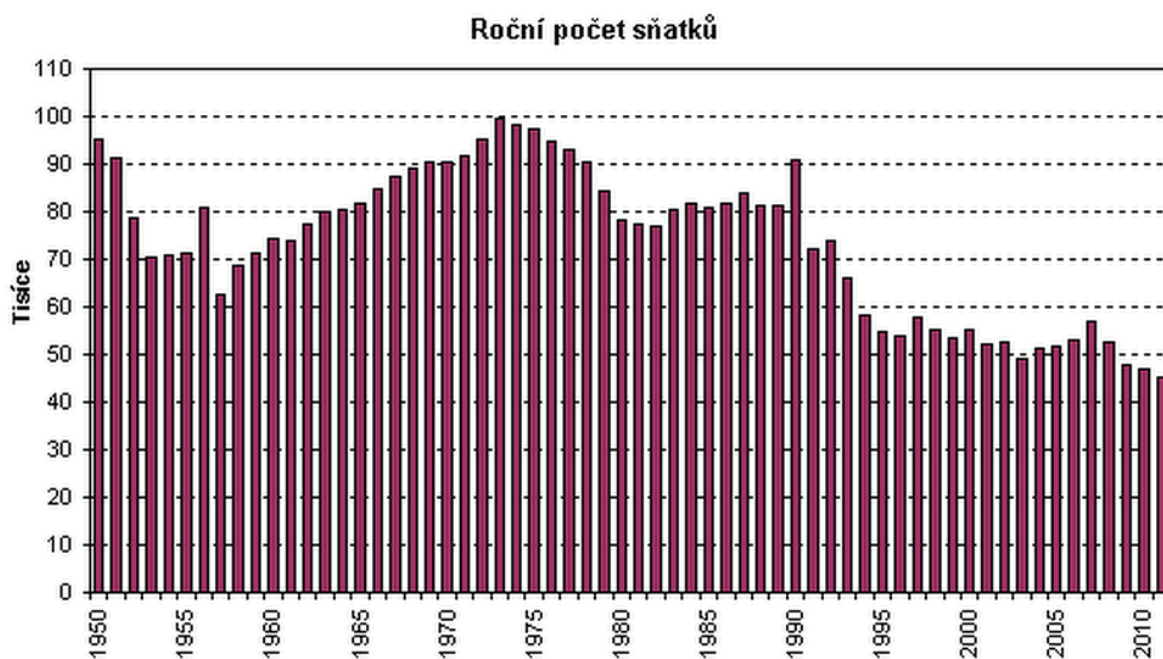
„romantická láska“. Funkce tohoto uskupení byla čistě autoritářská. Druhá fáze nejprve zakořenila ve vyšších společenských kruzích – zřetelně se začala oddělovat role členů nukleární rodiny od ostatních příbuzných a členů komunity. K tomu začala být zdůrazňována dominantní role otce. Později nastala třetí fáze – tedy rodina uskupená tak, jak jí známe nyní. Jako náš emocionální středobod. Místo, které zajišťuje soukromí a výchovu potomků [Giddens 1999: 157-158]. Podstatnou změnou je také oddělení ekonomické produkce od domácnosti – výdělečná činnost v současné době obvykle vyžaduje, aby byl pracující jedinec v domácnosti delší část dne nepřítomen [Křížková (ed.) 2005: 11].

Významné je i to, že se v této době manželství zpravidla zakládají na osobní svobodné volbě partnerů. Jde o poměrně křehký svazek založený na sexuální přitažlivosti, sdílené intimitě a emocích [Hašková 2007: 87].

2.1.2 Vývoj moderní rodiny v Československé a České republice

Demografický vývoj a politická situace silně poznamenaly formování rodinného života v naší republice. Za dob socialismu bylo demografické chování zdejšího obyvatelstva prakticky homogenní. Sňatky nebyly žádnou zvláštností a první dítě obvykle přicházelo na svět časně (viz níže: **Graf č. 1: Roční počet sňatků**). Pracovní příležitost i bydlení zajišťoval stát. Vzhledem k těmto podmínkám tedy nebyl důvod se zakládání rodiny vyhýbat. Situace se však zásadně změnila po revoluci roku 1989.

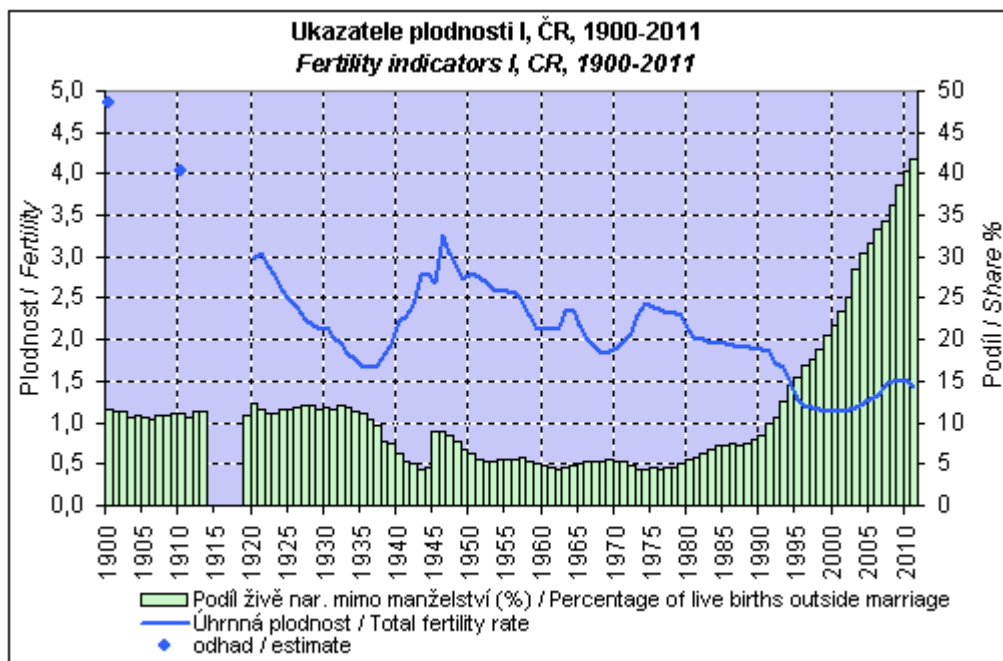
Pro ilustraci situace přikládám několik grafů:

Graf č. 1: Roční počet sňatků

Zdroj dat: ČSÚ 2012a

Z grafu lze snadno získat informaci o počtu sňatků z roku 1989, kdy jejich počet těsně překračoval hranici 80 000, zatímco do roku 2010 se jejich počet zredukoval téměř na polovinu (46,7 tisíce). Zároveň ale bylo v tomtéž roce rozvedeno 30,8 tisíce manželství [ČSÚ 2011].

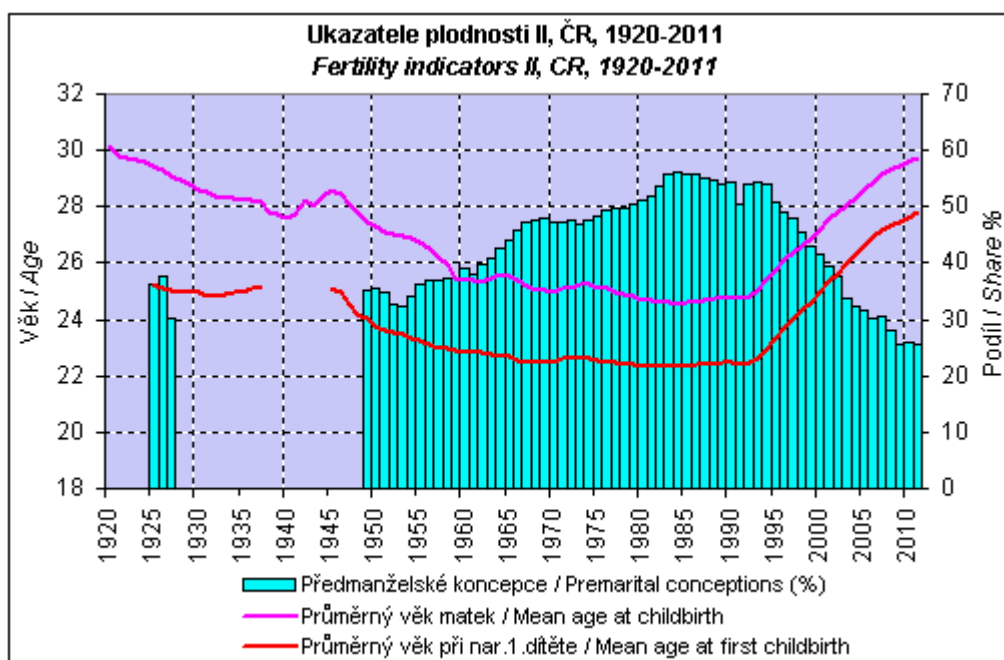
Graf č. 2: Ukazatele plodnosti I

Zdroj: ČSÚ 2013

Tento graf znázorňuje pokles úhrnné plodnosti (ta popisuje průměrný počet dětí narozených jedné ženě během jejího života) a zároveň výrazný nárůst dětí, které se narodily mimo manželství – buď tedy do nesezdaného soužití, nebo do rodiny s pouze jedním rodičem. Vidíme, že kolem roku 2007 se hodnota úhrnné plodnosti poměrně výrazně zvýšila – to je důsledkem porodů žen patřících mezi silné ročníky kolem roku 1970. Tyto tzv. *Husákovy děti* byly „produktem“ propopulační státní politiky tehdejší vlády. Z grafu je ale patrné, že se výše úhrnné plodnosti v roce 1980 vrátila zpět na předchozí úroveň a nadále klesala. Proto i my můžeme po roce 2010 očekávat spíše pokles počtu narozených dětí.

Graf č. 3: Ukazatele plodnosti II

Zdroj: ČSÚ 2013

Dalším, z demografického hlediska velmi důležitým jevem, je zvyšování průměrného věku matek. Ten se v ČR od roku 1990 zvýšil téměř o 6 let, stejným vývojem prochází i průměrný věk matek při narození prvního dítěte, blíží se k 28 roků věku matky.

Z prezentace výše uvedených dat si již lze utvořit představu o závažnosti změn a síle vlivu, který na nás dodnes mají. Všechny zmíněné faktory vytvářejí ze současné rodiny uskupení, na které už pravděpodobně nelze vztahovat sociologické teorie, kterých jsme využívali dodnes [Dudová (ed.) 2007: 13].

Důvod těchto demografických změn však není odborníkům zcela jasný – dělí se na dvě hlavní názorové skupiny. První skupina tvrdí, že jde o přirozený vývoj – pomíjejí ekonomickou situaci a tvrdí, že lidé prostě jen využívají nových možností a způsobů seberealizace. Druhá skupina je v opozici, zastává názor, že tento vývoj přirozený není, za jeho nejpodstatnější příčinu pokládá růst všech životních nákladů a to zejména nákladů na děti a bydlení v kombinaci s nedostatečnou podporou rodin státem [Dudová, Vohlídalová 2007: 28, 29].

2.2 Trh práce a zaměstnání jako součást našich životů

Podobně zásadní změny zasáhly i formování ekonomiky a trhu práce v naší zemi. Zatímco komunismus a socialismus byly spojeny s myšlenkami o rovnostářství, kolektivismu a společnosti s centrálně řízenou ekonomikou, nástup kapitalismu a jeho principů ekonomiku a trh práce zcela proměnily. Kapitalismus s sebou přinesl nové formy zaměstnání, zaměstnanosti a v neposlední řadě také možnost podnikání. V důsledku změny organizace práce se nutně musely změnit i způsoby organizace života soukromého – tedy i rodinného. Velmi důležitou roli při volbě pracovních strategií začala hrát také hrozba nezaměstnanosti. Díky novým možnostem, které ale zároveň podpořily vznik nejistot ohledně zaměstnání, došlo k reorganizaci a většímu prolínání vztahu mezi životem veřejným (práce) a soukromým (rodina, výchova dětí) [Dudová (ed.) 2007: 13].

Současná doba je často charakterizována jako uspěchaná a má velké časové nároky na většinu lidí z ekonomicky aktivní složky obyvatelstva. V České republice je například délka pracovního týdne, pokud ji budeme srovnávat s ostatními zeměmi Evropské unie, nadprůměrná. Zákonem stanovená pracovní doba zaměstnance však nesmí překročit 40 hodin týdně [Zákon č. 262/2006 Sb.].

To se samozřejmě netýká podnikatelů a osob samostatně výdělečně činných, kteří mohou mít (a dle výzkumů také mají) počet odpracovaných hodin vyšší [Víznerová, Vohlídalová 2007: 36]. Nadprůměrné časové nároky jsou dílem dány také typem pracovních úvazků – ve většině postkomunistických států je jen velmi malý podíl částečných pracovních úvazků. Ty jsou, především kvůli mateřství, doménou žen. Zároveň je v těchto zemích mnohem nižší úroveň mezd. To členy rodin přirozeně nutí obstarat dva plnohodnotné příjmy, aby pro sebe a své potomky mohli zajistit náležitou životní úroveň [Víznerová, Vohlídalová 2007: 35].

2.2.1 Zaměstnanost žen a genderové stereotypy

Tato kapitola se krátce zaměřuje i na problematiku zaměstnanosti žen. Ačkoliv je z hlediska mezinárodního srovnání Česká republika v rámci EU zemí s nadprůměrnou intenzitou zaměstnanosti, míra zaměstnanosti žen je zde nižší než průměr za všechny členské země EU [ČSÚ 2010]. V současné době (2009) je v naší republice ekonomicky aktivních 56,5 % žen ve věkovém rozmezí 15 – 64 let [ČSÚ 2010]. Zaměstnané ženy v práci tráví o 4 a půl hodiny za týden méně než muži [ČSÚ 2012b]. Z těchto dat lze

usoudit, že zaměstnanost žen je sice nižší, pokud ale už žena zaměstnání má, jsou na ni kladeny velmi podobné nároky jako na muže.

Flexibilní pracovní úvazky jsou v České republice stále spíše výjimkou, ačkoliv by právě ony mohly vhodně doplňovat ostatní nástroje k harmonizaci rodinných a pracovních rolí. Podle statistického šetření z roku 2009 byl podíl pracujících na částečný úvazek z počtu hlavních zaměstnání 5,3 %, přičemž počet těchto úvazků jasně převažoval u žen [ČSÚ 2010].

Navíc je stále „(...) kombinace práce a rodiny (...) společenskými normami a stereotypy podmíněna převážně jako záležitost žen.“ [Křížková (ed.) 2005: 12] S tím je přímo spojeno i přisuzování domácích prací ženám. Pro porovnání je uveden výňatek z šetření „Rozvrh pracovní doby“ provedeného ve Francii roku 1985, které zmiňuje Francois De Singly ve své knize Sociologie současné rodiny. „Vzhledem k tomu, že domácí práce jsou obvykle přisuzovány ženě, investuje i zaměstnaná žena do svého profesionálního života méně než muž. (...) zjišťujeme, že čistá doba profesní práce matek se dvěma dětmi je 5 hodin denně (...) a u otců (tj. manželů těchto žen) je to 6 hodin 10 minut. Z celkové pracovní doby věnují ženy polovinu své profesní pracovní činnosti, zatímco muži věnují své profesi tři čtvrtiny tohoto času.“ [De Singly 1999: 109] Smyslem tohoto příspěvku není porovnání zaměstnanosti, protože situace v naší zemi byla v roce 1985 v důsledku komunistického režimu samozřejmě odlišná. Je však potřeba zdůraznit myšlenku, že z celkové pracovní doby věnovaly ženy pouze polovinu času své profesi pracovní činnosti. Zbytek zahrnoval péči o domácnost, která je mnoha ženami označována, jako „druhé zaměstnání“ či „druhá směna“ a v praxi je, nejen v České republice, naprosto běžným jevem.

Americká socioložka Arlie Hochschild se tomuto tématu například věnovala v celé jedné publikaci. Na konci sedmdesátých let započala v Kalifornii spolu s kolegy vlastní výzkum. Provedla 50 rozhovorů s manželskými páry, které právě aktuálně prožívaly obtížnou situaci, týkající se harmonizace práce a rodiny. Ženy, se kterými mluvila, vyjadřovaly pocity mnohem větší rozpolcenosti mezi rodinou a prací, než jejich manželé. Měly pocit, že „druhá směna“ (v originále *second shift*) – tedy práce v domácnosti a péče o děti, je jejich záležitostí. A většina z manželů s tímto tvrzením souhlasila. Respondentky se přitom silně ohrazovaly proti *myšlence*, že jsou jejich domácí povinnosti další směnou. Z výzkumu však vyplynulo, že i přesto, že o povinnostech spojených s chodem rodiny nechtějí takto přemýšlet, ve výsledku je jako

druhou směnu *pocítují*. A to je to, co Hochschildová identifikovala jako opravdový problém [Hochschild 1989: 259, 260].

Musíme brát v úvahu, že jde o poměrně starý výzkum a role žen se v rámci emancipace za tu dobu mohla změnit. Přesto: „I „rovnostářské“ ženy ve skutečnosti zajišťují domácí práce mnohem více než muži.“ [De Singly 1999: 109] Pro současnou rodinu je charakteristické, že se diferenciaci podle pohlaví (a tím určování sociálních rolí v páru) snaží uniknout pomocí vyjednávání a vytváření kompromisů [De Singly 1999: 111; Vohlídalová 2007: 74].

2.3 Problematika harmonizace rolí

Z předchozích údajů vyplývá, že se rodičovství přechodem z tradiční k moderní formě rodiny a ve spojení se změnami na trhu práce značně zkomplikovalo. Je skutečně náročné skloubit pracovní kariéru dvou lidí, kteří spolu žijí v poměrně nestabilním svazku, který mohou v podstatě v jakémkoliv okamžiku svobodně opustit. V roce 2011 dosáhla úhrnná rozvodovost 46,2 % [ČSÚ 2012c]. Pokud však už spolu pár, kde jsou partneři oba ekonomicky aktivní, dokáže vycházet, je to především díky kompromisům. Partner s nižším vzděláním se obvykle podřizuje tomu s vyšším, časově a stresově náročnější pozice vyžaduje vyšší toleranci ze strany druhého partnera a, ačkoliv by si to možná mnoho žen nechtělo připustit, roli zde stále hraje především pohlaví. „(...) *při kontrolovaném vlivu ostatních proměnných jsou to především ženy, kdo svůj pracovní život přizpůsobuje muži.*“ [Vohlídalová 2007: 72]

Pro porovnání se můžeme podívat na rozdílnost časového uspořádání profesních drah mužů a žen. Zatímco pro muže zpravidla platí tento model, který současný pracovní trh stále preferuje [Dudová 2005: 15]:

- „- *vzdělávání (odborná příprava),*
- *kontinuální zaměstnání na plný úvazek,*
- *fáze důchodu.*“ [Kuchařová, Haberlová 2008: 28]

Pro ženy – matky je to situace složitější:

- „- *vzdělávání (odborná příprava),*
- *první fáze placeného zaměstnání,*
- *fáze věnovaná rodině a domácnosti (příp. paralelně se zaměstnáním na zkrácený pracovní úvazek),*

- (možná) druhá fáze placeného zaměstnání (příp. obnovování kvalifikace, práce na zkrácený pracovní úvazek, dočasné práce),

- (možná) práce pečovatelská (příp. paralelně s prací na zkrácený pracovní úvazek)

- fáze důchodu.” [Kuchařová, Haberlová 2008: 28]

Za předpokladu, že se žena rozhodne mít dítě, přibývá jí oproti profesní dráze muže minimálně jedna životní fáze, kdy je okolnostmi nucena stát se pečovatelkou. Pomocí nástrojů rodinné politiky v podobě sociální péče by jí však mělo být umožněno se (na základě svobodného rozhodnutí) vrátit do fáze zaměstnání co nejdříve. Tato možnost je však přímo závislá na funkčnosti daných nástrojů.

2.3.1 Hlavní problémy

Podle předchozích výzkumů (Křížková a kolektiv, 2005) patří mezi hlavní problémy harmonizace rodinného a pracovního života nedostatek míst v institucích, které zajišťují péči o děti mladší tří let a také dlouhé trvání rodičovské dovolené v kombinaci s nedostatečnou výší rodičovského příspěvku. Dalším nedostatkem jsou již zmíněné flexibilní pracovní úvazky – firmy svým zaměstnancům v tomto ohledu příliš nevycházejí vstříc. To vše posiluje stereotypy zavedené v rámci mateřských a otcovských rolí [Křížková, Dudová, Hašková 2005: 36].

Vzhledem k výzkumným otázkám, které byly položeny v úvodu této práce, se nyní zaměřím na strukturu institucí zajišťujících péči o malé děti a jejich nedostatky, které sladování životních rolí rodičů přímo ovlivňují a v některých případech i omezují.

3 Služby péče o malé a předškolní děti

Kapitola představující veškeré služby péče o předškolní děti, které jsou v České republice dostupné, vychází především z textů a studií Věry Kuchařové a kolektivu. Ve dvou pracích *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku* (2006) a *Péče o děti předškolního a raného školního věku* (2009) velmi vyčerpávajícím způsobem popisuje stav a dostupnost všech možností, kterých mohou rodiče malých dětí v současné době využít.

Jak již bylo řečeno, tyto služby jsou hlavním nástrojem pro sladování rodinných a pracovních rolí rodičů. Každý rodič však volí odlišnou strategii a v té se odráží i volba adekvátního druhu péče o jeho dítě.

Současné formy péče o předškolní děti, které jsou v České republice k dispozici, lze rozřadit podle různých kritérií. Nejpráhlednější bude rozdělení na institucionální péči poskytovanou státem v rámci rodinné politiky a péči neformální (soukromou). Zároveň je třeba zohlednit věk dítěte – na péči o děti mladší tří let života se přirozeně kladou jiné nároky než na děti, které jsou doslova v předškolním věku.

3.1 Státní institucionální péče

Počátky předškolní institucionální péče spadají do konce 18. a na začátek 19. století. Původní funkce byla však pouze pečovatelská, snaha připojit i výchovně-vzdělávací obsah dosáhla svého oficiálního úspěchu až roku 1869, kdy vešel v platnost školský zákon umožňující vznik škol pro „*opatrování, vychovávání a vyučování dětí, ke škole ještě nepovinných*“ [Kuchařová, Svobodová 2006: 8]. Postupně se vyvinulo několik forem péče, mezi nimi i mateřská škola (pro děti od 3 do 6 let) a jesle (pro děti mladší 3 let). Toto uspořádání zůstalo dodnes. „*Od roku 1948 se (...)staly mateřské školy prvním článkem školské soustavy, i když nepovinným, a od té doby jejich počet prudce rostl.*“ [Kuchařová, Svobodová 2006: 8] Před rokem 1989 navštěvovala mateřskou školu většina dětí v odpovídajícím věku tří až pěti let (96 %), jesle pak necelých 20 % [Kuchařová, Svobodová 2006: 8].

Klesající tendence počtu těchto zařízení začaly pozvolna již před revolucí roku 1989, v devadesátých letech pak dostaly výrazný spád. Důvodem byly demografické změny – konkrétně snížení počtu malých dětí v důsledku snížení porodnosti [Kuchařová, Svobodová 2006: 12]. Zmíněné změny v počtu zařízení byly skutečně výrazné. Zatímco ve školním roce 1990/91 bylo na území ČR 7335 mateřských škol, v roce 2006/2007 už to bylo pouze 4696. To znamená pokles o 36 %. Kromě demografických důvodů vedlo ke snížení počtu těchto zařízení také jejich slučování pod společná ředitelství [ČSÚ: Obecná problematika MŠ]. Současná nabídka státních institucionálních služeb péče je popsána v následující části.

3.1.1 Služby péče o děti do 3 let věku

Pro tento typ služby se používá všeobecně zažitý pojem jesle. Tato instituce až donedávna spadala do kompetence Ministerstva zdravotnictví ČR. Situace se však změnila. „*S účinností ode dne 1.4.2012 je v platnosti zákon č. 372/2011 Sb., který*

částečně nahrazuje zákon č. 20/1966 Sb. V souladu s tímto zákonem již jesle nepatří mezi zdravotnická zařízení. (...) Další řešení týkající se jeslí včetně pracovněprávních postupů je plně v kompetenci jejich dosavadních provozovatelů a zřizovatelů.“ [MZČR 2013]

Jednotlivé obce neměly a nemají povinnost jesle zřizovat. Pokud se obec přesto rozhodne takový ústav zřídit, musí jeho provoz financovat ze svého rozpočtu a neplynou z něj pro ní žádné státní finanční dotace [Kuchařová 2009: 41]. Jesle jsou navíc zařízením, na které byly pod dohledem MZČR kladeny vysoké nároky, zejména z hlediska hygieny a kvality péče. To se ale může změnou provozovatele změnit. Vzhledem k těmto legislativním krokům se pravděpodobně změní i systém placení za jeselskou péči, která byla dosud řešena formou paušálních poplatků, jejichž výše byla určována v závislosti na některých charakteristikách – například podle trvalého bydliště pečujícího rodiče [Kuchařová 2007: 74].

3.1.2 Služby péče o děti od 3 let věku

Institucionální služby péče o děti ve věku 3 – 6 let (výjimečně i mladší, nebo naopak o děti s odloženou školní docházkou) jsou již koncipovány jako preprimární vzdělávání a zajišťují ho mateřské školy. Docházka do takového typu zařízení není povinná, přesto je však v ČR hojně využívána (zhruba 86 % dětí ve věku od 3 do 6 let). Předškolní vzdělávání podporuje rozvoj dítěte ve všech směrech, jeho účelem je „*osvojení základních pravidel chování, základních životních hodnot a mezilidských vztahů.*“ [ÚIV 2009: 15] Dále také „*(...) vytváří základní předpoklady pro pokračování ve vzdělávání*“ a „*napomáhá vyrovnávat nerovnoměrnosti vývoje dětí před vstupem do základního vzdělávání.*“ [ÚIV 2009: 15]

Zřizovatelem veřejných mateřských škol jsou obce, případně jejich svazky. Dále může být zřizovatelem mateřské školy také církev nebo soukromá osoba. Poměrně nově rozšířeným fenoménem je také zřizování firemních školek určených pro děti zaměstnanců. Zřízení všech jmenovaných institucí ale podléhá, na rozdíl od neformálních druhů péče, školskému zákonu [Zákon č. 561/2004 Sb.] a zároveň musí plnit všechny podmínky provozu a organizace vymezené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR [Maříková 2005: 24].

Největší podíl ze všech mateřských škol tvoří školky veřejné – zřizované obcemi (přes 98 %) [ČSÚ: Obecná problematika MŠ].

Jednotlivé školy se od sebe mohou lišit druhem provozu – existují takové, které mají polodenní (6,5 hodiny), celodenní ale i internátní provoz [Kuchařová, Svobodová 2006: 11].

Dítě, které navštěvuje mateřskou školu posledním předškolním rokem, má právo na péči zdarma. Rodiče tak hradí pouze stravování. V ostatních případech mohou školy vybírat příspěvek na provoz ve výši až „50 % *neinvestičních nákladů vynaložených na jedno dítě (...)*.“ [ÚIV 2009: 15] I přesto je však finanční náročnost zpravidla několikanásobně nižší, než je tomu u soukromých zařízení, kde není výše příspěvku žádným způsobem omezena.

O přijetí do mateřské školy rozhoduje pouze ředitel dané školy a ve svém rozhodování je nezávislý [MŠMT 2012]. Přednost v přijímání mají pouze děti nastupující v posledním roce před tím, než zahájí povinnou školní docházku [ÚIV 2009: 15].

3.1.3 Problémy spojené se státní institucionální péčí

Mateřským školám bývá často vytýkána neflexibilita, týkající se například otevírací doby, či nemožností umístit zde dítě jen na několik dní v měsíci. Většina institucí zřizovaných obcí obvykle poskytuje celodenní provoz, kde se délka provozu pohybuje od 6,30 do 16 až 17.30 hodin. Ačkoliv je již často možné přivést dítě později, či ho naopak vyzvednout dříve, neřeší to problém flexibility – valná většina zaměstnání neumožňuje rodiči odejít z práce dříve než v 17 hodin [Maříková 2005: 25].

Dalším problémem, který se ve výsledcích šetření objevoval, je nedostatečná kapacita či nedostupnost mateřských škol. „*Hlavní rozdíl v přístupu je dán spíše územně, resp. Rozdílem město - venkov, tj. velikostí obce. V malých lokalitách zpravidla neexistují tato zařízení (jesle a mnohde ani školky), nebo nemusí být prostorově příliš dostupná - snadno dosažitelná veřejnou dopravou.*“ [Maříková 2005: 24]

I když je síť mateřských škol v porovnání s jeslemi hustá, přesto nelze všechny děti, jejichž rodiče podají žádost o přijetí dítěte do MŠ, do těchto zařízení umístit. Tento problém se týká především lokalit, kde je malý počet dětí [Maříková 2005: 24].

3.2 Neformální péče

Neformální péče je již v úvodu této práce postavena do role alternativy. Pro ujasnění je třeba říci, že může být u některých rodin samozřejmě i volbou primární. To je ostatně obsah jedné z výzkumných otázek šetření, které je popsáno v poslední kapitole tohoto textu.

Mezi neformální péčí lze v první řadě zařadit výpomoc uvnitř rodiny. Jedná se například o aktivní péči prarodičů či staršího potomka. Ne každý má ovšem takovouto bezplatnou pomoc k dispozici. Dilem to může být způsobeno i demografickými změnami, které jsou nastíněny již v druhé kapitole – je pochopitelné, že se zvyšujícím se průměrným věkem matek zvyšuje i průměrný věk osob, ze kterých se stávají prarodiče. V takovém věku už nemusejí být tito lidé dostatečně aktivní či soběstační na to, aby přijali zodpovědnost za péči o malé dítě, dokonce naopak - mnohdy mohou sami péči potřebovat. Neinstitucionální služby péče o malé děti tak obvykle vyhledávají rodiče, kteří tuto mezigenerační výpomoc nemají a zároveň jsou z nějakých důvodů nespokojeni se službami poskytovanými státem, případně nemají možnost je využít. Situace je vede k hledání alternativních variant.

Těmi mohou být služby, které zpravidla nabízí soukromá péče. Otázkou je, nakolik se jedná o skutečnou alternativu, protože finanční nákladnost těchto služeb je nepoměrně vyšší, než je tomu u státní institucionální péče. Pravdou však je, že za tuto cenu může rodič získat flexibilní a velmi specifickou péči o dítě přesně podle svých představ.

3.2.1 Druhy neformální péče

Nejrozšířenější alternativní formou péče je individuální placená pomoc osoby, která nepochází z příbuzenstva. Pro služby takového typu se všeobecně ujal označení *baby-sitting*. Podle výzkumů jde však zřídka o každodenní péči. Tato služba je využívána spíše nárazově. Může být poskytována soukromou osobou nebo agenturou, vždy však musí splňovat legislativní podmínky o živnostenském podnikání [Kuchařová, Svobodová 2006: 36].

Dalšími druhy neformální péče jsou například mikrojesle, zakládané od roku 2007. Toto kolektivní zařízení může navštěvovat maximálně 10 dětí, zároveň jsou nároky na vzdělání pečovatelů nižší, než tomu dosud bylo u jeslí klasických [VÚPSV 2013].

Problematiky neformální péče se dotýká i vznik stále většího počtu mateřských center. Ty však vznikají za účelem uspokojení sociálních potřeb matek na mateřské či rodičovské dovolené. Matky zde tuto možnost mají, podmínkou je ovšem jejich osobní participace na programu.

Aktuálně se vytváří také právní podmínky pro vznik nového druhu sociální péče o děti. Jedná se o tzv. dětskou skupinu. Podmínky této služby by měly být nastaveny tak, aby byla péče dostatečně kvalitní, a zároveň, aby je byl schopen plnit široký okruh poskytovatelů. Záměrem této služby je pravidelná péče *„o dítě ve věku od šesti měsíců do zahájení povinné školní docházky mimo domácnost dítěte, v kolektivu dětí, mimo režim předpisů o školách a školských zařízeních. Služba nezajišťuje vzdělávání dítěte, ale dítěti se poskytuje výchovná péče zaměřená na rozvoj schopností dítěte a jeho kulturních a hygienických návyků přiměřených věku dítěte v souladu s konceptem výchovy a péče o dítě.“* [MPSV 2013]

V současné době je návrh zákona ve fázi vypracování paragrafového znění návrhu zákona a jeho předložení vládě [MPSV 2013].

3.2.2 Legislativa

U všech níže jmenovaných typů živností je poplatek za dané služby stanoven jejím poskytovatelem. Soukromá zařízení se dle legislativy dělí do tří kategorií:

Do první kategorie spadá tzv. "Péče o dítě do tří let v denním režimu". Jedná se o vázanou živnost. Jejím obsahem je *„individuální výchovná péče o svěřené děti do tří let věku v denním nebo v celotýdenním režimu (...).“* [Kuchařová, Svobodová 2006: 36]

Druhou variantou je volná živnost s názvem "Mimoškolní výchova a vzdělávání". Obsah této živnosti je rozmanitý, je to *„(...) výchova dětí nad tři roky věku v předškolních zařízeních, výuka v soukromých školách a zařízeních sloužících odbornému vzdělávání, pokud tato nejsou zařazena do sítě škol, školských a předškolních zařízení.“* [Kuchařová, Svobodová 2006: 37]

Služby typu baby-sitting jsou legislativou považovány za volnou živnost "Poskytování služeb pro rodinu a domácnost" a jejich náplň je definována jako *„(...) zajišťování chodu domácnosti (...).“* [Kuchařová, Svobodová 2006: 37].

3.2.3 Problémy spojené s neformální péčí

Podle výzkumu Kuchařové není o individuální soukromou formu péče o malé děti příliš velký zájem. I přesto však zájem *„převyšuje skutečný rozsah jejího využívání. Pokud*

jsou dítěti dva roky a méně, zájem je téměř nulový (0-1 % podle rodinného typu), u dětí okolo 3 let věku dosahuje zájem 3-5 % podle různých respondentů z úplných rodin (...). (...)reálné podíly těch, kdo takovou službu mají, jsou ještě o něco nižší – o 2-3 procentní body v úplných i v neúplných rodinách. Zejména u osamělých rodičů jsou rozdíly mezi zájmem a využitím takové služby nezanedbatelné.“ [Kuchařová, Svobodová 2006: 37]

Problémy, které vyplynuly z výzkumu provedeného v rámci projektu *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, partnerského a rodinného života*, ukazují na největší nesnáze, se kterými se rodiče volící neformální péči potýkají. Ve výzkumu byla za neformální péči označována výše zmíněná pomoc najaté osoby na hlídání dítěte (tzn. *baby-sitting*). Rodiče spatřovali největší problém v dostupnosti této péče vzhledem k lokalitě jejich bydliště a finanční náročnost. Důvodem, který je od tohoto typu péče odrazuje, je často nejistota ohledně osoby, která má jejich dítě hlídat. V případě, že se jedná o profesionální chůvu pod záštitou některé z agentur, obavy mírně klesají [SPRSV 2007].

Diskusi vyvolává také fakt, že tyto služby nejsou primárně zaměřeny na vzdělávání. Navíc se dítě nestává součástí kolektivu, což může být překážkou v dostatečné socializaci, pokud tato okolnost není rodičem nebo pečovatelkou vyřešena jinak.

4 Metodologie a výzkum

4.1 Metodologie

Účelem výzkumu bylo zmapovat současný stav a případné nedostatky daného fenoménu tak, jak ho zvolení respondenti vnímají. Konkrétním cílem výzkumu tedy bylo porozumět tomu, jak čeští rodiče vnímají neformální (alternativní) formy péče o malé děti a jak posuzují vztah těchto zařízení a péče, kterou poskytují státní instituce. Dále jsem se snažila zjistit, jakou roli hrají tato pečovatelská zařízení ve vztahu k harmonizaci rodinného a pracovního života a jaké další strategie rodiče malých dětí volí. Od toho se odvíjela i tvorba struktury rozhovoru a počáteční výzkumné otázky.

4.1.1 Výběr respondentů

Vzhledem k formulaci výzkumných cílů je zřejmé, že jsem jako respondenty volila rodiče, jejichž (alespoň jedno) dítě je v současné době ve věku několika měsíců až cca šesti let – v závislosti na věku dítěte při nástupu do ZŠ. První dva rozhovory jsem provedla s respondenty, které jsem sama zvolila tak, aby splňovali mnou určené socio-demografické charakteristiky. Mezi tyto charakteristiky spadal především požadavek toho, aby alespoň jedno z jejich dětí v současné době navštěvovalo některý z druhů neformálního zařízení péče o malé děti. Od těchto dvou jsem pak získala doporučení na další osoby, které byly ochotné se rozhovorů zúčastnit. Jednalo se tedy o kombinaci předem dané volby a metody „sněhové koule“ [Hendl 2005: 152].

4.1.2 Metoda sběru primárních dat

Pro získání primárních dat jsem provedla malý kvalitativní výzkum. Tento druh výzkumu považuji za vhodný vzhledem k faktu, že je jeho „(...) hlavním úkolem (...) objasnit, jak se lidé v daném prostředí a situaci dobírají pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce.“ [Hendl 2005: 52] Sběr dat proběhl v podobě série polostrukturovaných rozhovorů. Z původně plánovaných devíti rozhovorů se mi podařilo úspěšně realizovat pouze osm. V jednom zmíněném případě byla na vině velmi špatná kvalita nahrávky, která nebyla slučitelná se zpracováním. Respondentku jsem osobně neznala, proto nebylo možné doptat se jí znovu.

Výhodou tohoto typu sběru dat, kterou jsem využila, je možnost kontroly situace - vzhledem k charakteru respondentů bylo třeba rozhovor místy vést, aby se výrazně nezměnilo jeho téma. Předem připraveným výzkumným nástrojem byl stručný scénář okruhů témat, na něž jsem se chtěla doptat. Všechny rozhovory byly nahrávány na audio zařízení v podobě diktafonu.

4.1.3 Metoda sběru sekundárních dat

Sekundární data, která byla nezbytná pro vytvoření teoretických východisek, jsem získala pomocí analýzy dokumentů, vztahujících se k mému výzkumnému tématu. Jednalo se zejména o tematické publikace relevantních autorů. Informace o nich jsem získala například z doporučení pedagogů na přednáškách, kterých jsem se v minulosti

zúčastnila. Také jsem využila informačního systému Knihovny společenských věd T.G. Masaryka. Pomocí zadávání vhodných klíčových slov do tohoto systému jsem získala přehled o mnoha dalších publikacích. Součástí analýzy bylo také studium politických dokumentů věnujících se rodinné politice. V této oblasti mi velmi pomohly internetové stránky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Lze zde najít všechny důležité legislativní dokumenty, ale také například odkaz na *Národní koncepci rodinné politiky* (2005). Další informace jsem získala v podobě statistik (zejména prostřednictvím zpráv uveřejňovaných Českým statistickým úřadem) a často jsem poznatky čerpala také ze závěrečných zpráv výzkumů, které byly již na toto a podobná témata provedeny.

4.1.4 Výzkumný nástroj – scénář rozhovorů

Jak již bylo řečeno, mým výzkumným nástrojem byl stručný scénář rozhovorů, který byl rozdělen do dvou základních tematických okruhů. První se věnoval především konkrétním formám péče o malé děti a jejich vzájemným porovnáním z pohledu respondenta. Druhý se pak zabýval dalšími životními strategiemi respondentů a, v návaznosti na první část, také všeobecnějšímu pohledu na problematiku sladování rodinného a pracovního života.

4.2 Získaná data

Tato část je zaměřena na detaily celého procesu získání dat a jejich zpracování. V závěru je zde uvedeno také analytické zobecnění vyplývající ze získaných dat.

4.2.1 Průběh rozhovorů

Kromě jedné výjimky proběhly všechny rozhovory v malé kavárně v centru Prahy. Jeden rozhovor pak u respondentky doma. Rozhovory byly pořizeny v první třetině roku 2013. Nejkratší trval 19 minut, nejdelší potom 31 minut. Rozhovory probíhaly vždy v odpoledních hodinách, zpravidla kolem 17. hodiny. Citelný rozdíl byl v chování respondentů, kteří dorazili rovnou ze zaměstnání. Ačkoliv byli vstřícní všichni, u těchto byla patrná jistá únava a nižší míra koncentrace. Podobný problém jsem zaznamenala i u dvou matek, které měly své děti u sebe po celou dobu interview.

Všechny rozhovory se nesly v přátelském duchu a po nesmělém úvodu se zpravidla dotazovaní k tématu rozpovídali sami. Překvapením bylo, když se na mě tři z respondentek obrátily po skončení rozhovorů pomocí e-mailu, který jsem jim, zároveň s podepsáním informovaného souhlasu, poskytla pro případ jakýchkoliv dotazů. Kontaktovaly mě z toho důvodu, že nad tématem poté ještě přemýšlely a uvědomily si zajímavé detaily a myšlenky, které mi předtím nesdělily. Možná lze toto jednání považovat za výsledek mého chybování jakožto výzkumníka - ve smyslu nedostatečného doptávání na detaily. Na druhou stranu to ale dle mého svědčí o aktuálnosti a závažnosti tohoto tématu, nad kterým rodiče skutečně přemýšlejí a je pro ně důležitý.

4.2.2 Metoda analýzy dat

V předchozím textu jsem zmínila, že byly rozhovory nahrávány na audio zařízení. Bylo tedy nutné je přepsat. Následujícím krokem bylo kódování - tedy organizace získaných dat do jednotlivých kategorií, každá z těchto kategorií byla označena svým kódem. Kódování probíhalo jako systematické prohledávání „(...) *dat s cílem nalézt pravidelnosti a klasifikovat jejich jednotlivé části.*“ [Hendl 2005: 226]. Dále jsem sledovala opakování kódů v datech, jejich překryv a posléze i vztahy, které z překrývání a spojování jednotlivých kódů vyplývají.

4.2.3 Omezení výzkumu

Prvním problémem, který je nutné přiznat, je značná geografická omezenost vzorku respondentů. Všichni v současné době bydlí v Praze a v tomto městě také prožívají a řeší své rodinné a pracovní komplikace. Na obhajobu je ale třeba říci, že soukromá péče o malé děti je v České republice převážně výsadou velkých měst, jedinou možností jak ji zkoumat tedy představují výpovědi respondentů z těchto oblastí. Omezující je jistě i počet respondentů se kterými jsem rozhovor provedla. Rozhodně z dat získaných v tomto výzkumu nelze usuzovat na nějaký zobecnitelný model či teorii, což je dílem dáno i kvalitativní povahou výzkumu. Přesto však lze mezi některými výpověďmi najít různá propojení a závislosti, ze kterých mohu vyvodit své výzkumné závěry.

4.3 Vyplývající závěry

Výzkum byl proveden pomocí osmi rozhovorů. V následující tabulce jsou uvedeny základní charakteristiky jednotlivých respondentů:

Jméno	Věk	Počet dětí	Věk dětí	Rodinný stav	Pracovní aktivita	Vzdělání
Jana 1	32	2	4, 2	vdaná	ano, OSVČ	VŠ
Jana 2	33	1	3	svobodná	ano, administrativa	SŠ
Martina	28	2	3 (dvojčata)	svobodná	ne, na RD	VŠ
Magdalena	27	2	6, 5	vdaná	ano, provozní	SŠ
Lucie	35	1	4	svobodná	ano, prodavačka	SOU bez maturity
Zuzana	26	2	4, 2	vdaná	ne, na RD	SŠ
Marie	24	1	3	svobodná	ne, na ÚP	VŠ
Jola	31	1	2	vdaná	ne na RD	VŠ

(Respondentky souhlasily s uvedením křestního jména.)

OSVČ = osoba samostatně výdělečně činná

RD = rodičovská dovolená

ÚP = úřad práce

Mezi údaje, které z tabulky nelze vyčíst, patří zejména druh služeb o děti, které respondentky využívají. V pěti případech se jedná o soukromou péči, ve dvou o péči ve státní mateřské škole a jedna z respondentek zatím zůstává s dítětem doma, do budoucna však zvažuje využití státní institucionální péče.

Výsledky vyplývající z výzkumu byly rozřazeny do čtyř hlavních kategorií. Tyto kategorie byly vytvořeny podle oblastí, jimž se věnovaly dílčí výzkumné otázky.

4.3.1 Rodiče a jejich vnímání neformálních druhů péče

Všechny dotázané matky se shodly na tom, že první variantou, která se zpravidla nabízí, je hledání poskytnutí péče uvnitř rodiny – tedy např. prarodiče. Bohužel tato možnost nepřipadá vždy v úvahu. Co se týče varianty neformální péče, pokud by nemusely brát ohledy na jiná (zejména finanční) omezení, **rády by těchto služeb využívaly standardně. Kvalitu péče podle nich zajišťuje zejména poměr počtu dětí a pečovatelek (učitelek).**

„(...) tam, kde chodí V. tak tam je patnáct dětí a dvě učitelky, takže to je oproti normální školce velký rozdíl, protože v normální školce je dvacet pět dětí a jedna učitelka. V E. je jedna učitelka a jsou tam jenom tři děti. Takže určitě je to jako že vim, že se jim tam někdo opravdu věnuje (...)“ [Jana 1, jména dětí záměrně zkrácena].

Toto však platí pouze v případě, kdy se jedná o kolektivní zařízení – tedy soukromou mateřskou školu, případně jesle. Problém nastává pokud se jedná o službu typu baby-sitting neboli individuální péči v podobě chůvy. Takovou osobu jsou rodiče ochotni přijmout pouze po důkladném prověření. Velkou roli hraje i fakt, že tato forma hlídání často probíhá v domácnosti klienta. S tímto jsou úzce spojeny i **požadavky, které rodiče na pečovatelky kladou**. Z rozhovorů vyplývá, že jim příliš **nejde o vzdělávání a výchovnou funkci**. **Upřednostňují** především to, **aby byly jejich děti neustále zapojovány do různých aktivit a bavily se**. Tyto požadavky se ztotožňují s prvotním zájmem o kvalitu učitelek v tom smyslu, že se dětem někdo neustále intenzivně věnuje.

„No vybírat chůvu, já nevím, to je hrozně dlouhý proces. Tam je strašně důležitý, aby ti ten člověk nějakým způsobem seděl. Že mě vlastně vůbec nejde o to, co s těma dětma dělá, ale jenom to, že vim, že je to baví a jí to baví. A že bych třeba nechtěla nějakou pani, který je padesát a že budou čistý a budou mít uvařino, ale že mi jde o to, aby je to bavilo. (...) Hlavně když si představíš, že přijdeš třeba ve dvanáct v noci domu a je tam jakoby vlastně cizí člověk, tak si jako hodně vybereš, kdo to bude.“ [Martina]

„Dokážu si představit, že než bych dítě svěřila někomu takhle cizímu, tak si to radši rozmyslím a nikam nejdu.“ [Jana 2]

Celkově je pro rodiče výrazně důležitější, aby s nimi dané zařízení sdílelo koncept výchovy a péče o malé děti, než jejich vzdělávání. Pokud vědí, že se k dítěti budou pečovatelky chovat stejně dobře, ne-li lépe než oni sami, jsou za takovou službu ochotni zaplatit adekvátní částku, ale samozřejmě pouze pokud je to v jejich možnostech. **Jsou to právě finance, které z neformální péče často dělají péči prakticky nedostupnou**. Velká finanční náročnost, obzvláště pokud by mělo jít o dlouhodobější hlídání, tvoří proměnnou, která je **pro 7 z 8 respondentů zásadní**

překážkou pro využívání soukromých služeb péče. Matky, které uvedly, že neformální péči využívají, ji využívají maximálně na několik hodin denně několik dní v týdnu. Často ji kombinují s dalším způsobem „hlídání“.

„Dcerka chodí do soukromé školky, ale jen na dopoledne, potom mám už druhé hlídání, to bych se nedoplatila. Mám tu mojí sestru, která tu studuje na škole.“ [Jana 2]

4.3.2 Neformální péče ve vztahu k péči institucionální

Otázka, jak respondenti posuzují vztah institucionálních a neformálních zařízení péče o malé děti, přinesla několik důležitých poznatků. Prvním je již zmíněná náplň času stráveného v daném zařízení. Důraz není rodiči kladen na vzdělávací funkci, ale na to, aby se dítě bavilo a trávilo v takovém zařízení příjemné chvíle. To je ale podle respondentů velký problém státních mateřských školek. Obzvláště **chování a výchovné metody** starších **učitelek**, které navíc nemají čas věnovat se dětem individuálně, **vyvolávají u rodičů nespokojenost**. Přesto jsou však ochotni situaci trpět, pokud se nejedná o extrémní problém. Nechtějí o možnost této péče přijít.

„První školka trvala na pravidlech i v oblastech, kde to bylo ale úplně iracionální.“ [Jana 2]

„Starý pani učitelky, který maj takovýty starý zkostnatělý výchovný metody. (...) Třeba P. dostal jedinou facku a to ve školce. (...) Já z toho lidskýho hlediska jsem to pochopila, to není její problém osobní, ale spíš, že ty nároky na ně v těch školkách jsou tak strašný. Moc dětí, málo lidí. (...) A tam opravdu v tý první školce fungovaly takový věci, že je tam nutili třeba jíst jo. A vůbec s nima nebyla žádná diskuze potom. Prostě oni mu nacpali něco do pusy a on se pozvracel a oni prostě mi tvrdili, že to je vlastně moje chyba (...). U mě to bylo tak, že i když se třeba v tý školce dělo něco, co je proti mejm výchovnejm metodám, tak jsem věděla, že je to státní školka a že si tam těžko můžu diktovat, co chci. Pokud to teda nebyl extrém, co jsem říkala před chvílí.“ [Magdalena, jméno dítěte záměrně zkráceno].

Další proměnnou, kterou respondenti často ve svých odpovědích zvažovali, byla **důležitost** přítomnosti **kolektivu** dětí. Zde však nebyly odpovědi jednoznačné, matky se

zde v podstatě rozdělily do dvou táborů, kde pro jeden bylo nepředstavitelné, aby dítě alespoň rok před začátkem povinné školní docházky neprožilo v kolektivu. Důvodem byl strach o (ne)dostatečnou socializaci dítěte. Druhá skupina se přiklání k názoru, že kolektiv není nezbytný, pokud rodiče s dítětem žijí dostatečně pestrým sociálním životem, případně pokud by dítě například v rámci *baby-sittingu* navštěvovalo dětská hřiště či jiná místa, kde přijde do kontaktu s vrstevníky.

„Jako pro mě by to nebyla varianta. Jako já si myslím, že kolektiv je určitě potřeba.“
[Jana 1]

„I ve školce si průměrný dítě najde tak maximálně to jedno až třeba tři děti, se kterými si rozumí nejlíp.“ [Zuzana]

U dětí mladších tří let je situace poněkud odlišná. Pokud již rodiče takto malé děti umisťují do některého z pečovatelských zařízení, **dávají přednost menším soukromým jeslím**. Finančně se totiž často vyrovnávají jeslím státním (až donedávna zřizovaným Ministerstvem zdravotnictví). V soukromých jeslích je však **péče více individuální a domácí**. Klasickým jeslím respondenti vyčítali především silnou podobnost s nemocniční péčí a také jejich velmi omezený počet.

„Já myslím, že když je těm dětem přes rok a půl dejme tomu, tak už nepotřebují, aby je někdo pořád leštil a hlavně aby měli čistý plíný a tak. Jde jenom o to, aby to dítě bylo v pohodě.“ [Jola]

„Tady jsou fakt jenom jedny jesle a nic jinýho.“ [Jana 1]

4.3.3 Role pečovatelských zařízení v kontextu harmonizace životních rolí

Služby péče o malé děti hrají v kontextu harmonizace rodinného a pracovního života zcela zásadní roli. Jedná se v první řadě o její **dostupnost**. Hlavním kritériem pro volbu druhu péče je **finanční nákladnost**. Poplatky za státní a soukromou péči jsou diametrálně odlišné. Právě finanční náročnost je určitým způsobem **nadřazena i kvalitě péče**. Ve všech sedmi případech matky uvedly, že **prvotní volbou byla vždy státní**

mateřská škola. Osmá respondentka tuto volbu ještě řešit nemusela, přesto výhledově předpokládá, že svou dceru do státní mateřské školky také přihlásí.

„Protože je to nejlevnější a vlastně jediný na co mám.“ [Magdalena]

„To zrovna v Praze je tolik školek, i soukromých samozřejmě, ale jsou strašně drahý. Soukromá školka jakože na celý den, jako normální školka, tak ta stojí takovejch deset tisíc třeba. To znamená, že půlku platu dáš jenom za školku a nevidíš svoje dítě celý den. To je šílený přece!“ [Lucie]

Problémem, na který narazilo 5 z 8 matek, bylo **odmítnutí jejich dítěte v mateřské škole** z důvodu zaplněné kapacity. Vlivem pronatalitní politiky v sedmdesátých letech minulého století se nyní rodí děti těchto silných populačních ročníků. Mateřské školy mají nastavena svá přijímací kritéria – zde se ve čtyřech případech jednalo o „**příliš nízký věk dítěte**“ (pozn.: ve všech případech to byly 3 roky věku dítěte, kritéria MŠ jsou nastavena tak, že přednost mají děti starší), v jednom šlo o „nepřízpůsobení se dítěte kolektivu“. Z předchozího vyplývá, že pokud matky později dospěly k řešení v podobě neformální péče, bylo to v naprosté většině případů **vynucené alternativní řešení**. Největší problém nastává ve chvíli, kdy rodiči skončí s věkem dítěte nárok na rodičovský příspěvek. Musí tedy nastoupit do zaměstnání, ale ne vždy se mu podaří dítě do nějaké pečovatelské instituce umístit. Rodič se pak dostává do velmi těžce zvladatelné situace, obzvláště žije-li bez partnera. Tomu odpovídá i Beckova teorie o neslučitelnosti péče o rodinu a práce, která je zmíněna v první kapitole.

„Chlapeček chodí do centra předškolní péče, je to jenom na dopoledne a zřizuje to městská část, to oni musej – že je právě nedostatek míst ve školkách, tak aby rodiče měli nějakou alternativu. Protože jsou lidi, který už musej jít do práce, ale to dítě jim nikde nevezmou. No ale jak říkám, tohle je jen na dopoledne, takže to musím kombinovat s hlídáním odpoledne, jinak se pracovat nedá. (...) právě proto jsem jako na živnostáku, že si to můžu udělat podle sebe. Ale kdybych si představila, že chodím normálně na plnej úvazek do práce a starám se o dvě děti, tak mi to přijde skoro nereálný.“ [Jana 1]

„Školku jsme vůbec nemohli najít. Dcerka se narodila první tejdén v září a ty jejich pravidla v těch školkách v místě toho našeho trvalého bydliště jsou taková, že jsme se nikam nemohli dostat, protože tam brali jen ty, kterým byly tři nejpozději v srpnu. (...) Nakonec jsme skončili v tý soukromý školce, naštěstí jen za šest tisíc a platí to bývalý partner. Potíž nastává, když má dcerka prázdniny, protože ty tady v tý naší maj, i když je soukromá. Já chodím do práce na šest hodin denně, jinak bysme nepřežily. Živím sebe i jí. Než jsme tuhle školku ale sehnaly, tak jsem to dva měsíce lepila jak to šlo. V práci byli naštěstí tolerantní – na půli monitoru jsem měla třeba pohádky a na druhý půlce svou práci.“ [Lucie]

Pokud má rodič „štěstí“ a podaří se mu dítě umístit do státní mateřské školy, objevuje se v rámci snahy o harmonizaci velmi často problém **neflexibilní otevírací doby**. Školky obvykle končí kolem páté hodiny odpolední, což je ale zpravidla i hodina ohlašující konec pracovní doby v mnoha zaměstnáních. Ty také nejsou příliš flexibilní, ačkoliv pravděpodobně o něco více než samotné mateřské školy, které se pracujícím rodičům nepřizpůsobují. Několik respondentek zmínilo i možnost flexibilních úvazků, které by podle nich situaci značně ulehčily, ale je jich zásadní nedostatek. Navíc by byly vhodné nejen pro ženy s malými dětmi, ale i pro jejich otce, kteří by tak dostali svobodnou šanci na rozhodnutí, jakým dílem se budou na péči o dítě podílet.

„Takže si myslím, že jestli je nějaká cesta, tak jediné kdyby bylo víc třeba polovičních úvazků.. těch je hrozně málo. To samý s těma školkami. Ty jsou prostě od osmi do pěti. A vůbec nikoho nezajímá, že tady už skoro nikdo nepracuje od osmi do pěti. Nebo prostě to, že budu pracovat do sedmi znamená, že nemůžu dítě dávat do školky (...)“ [Marie]

„Ten stres je oboustrannej, já si fakt jako myslím, že by byla cesta to, aby se mohli o to dítě starat nějak oba. Nemusí to bejt jenom na chvíli. Ale prostě matce umožnit pracovat někdy a otci umožnit nepracovat někdy.“ [Magdalena]

4.3.4 Další životní strategie rodičů a jejich pohled na rodinnou politiku

Na otázku, zda respondenti **plánují ještě dalšího potomka**, odpovědělo všech **8 v první chvíli záporně**. Po chvíli zvážení situace však většina z nich změnila názor a

uvedla, že to možné je, ale jen za určitých podmínek. Mezi hlavními argumenty se objevoval pojem **nezodpovědnost** a (opět) **finance**. Přitom všechny tyto matky uvedly, že nikdy nechtěly jen jedno dítě. (Přitom v takové situaci polovina z nich je.) Obavy vládnou především z toho, že by se jako matky nedokázaly o děti postarat v případě, kdy by s dětmi zůstaly samy. Dále zvažovaly také **kvalitu svého zázemí** (vlastní nemovitost, fungující rodina a vztah s partnerem, pracovní zázemí, ale i například babičky, které by pomohly..)

„A hlavně fakt nikdy nevíš, co se stane. A já jsem ze tří dětí a máma s náma zůstala sama. Takže další dítě už fakt mít nemůžu. Je to nezodpovědný.“ [Martina]

Harmonizace rodinných a pracovních rolí je podle všech respondentek **velmi problémová**. Nejenže problémy, které přináší ohrožuje kvalitu péče o děti, ale ohrožuje ve svém konečném důsledku i existenci samotné rodiny. Tlak na rodiče může být skutečně obrovský a **rodinám tak hrozí rozpad**. V rizikové situaci se tak ocitá i dítě samotné.

„(..) ne kvůli tomu, že tě to dítě v noci budí a řve. Ale najednou ta rodina prostě tři roky nemá peníze, jeden z nich je upracovanej, druhý si chce povídat o tom, co dělaly děti ve školce.. To je najednou obrovské rozptyl toho,co kdo chce. Ta matka je často úplně izolovaná od práce a on zas je izolovanej od rodiny tou prací. Tohle náročné sladování může bejt pro ty vztahy likvidační.“ [Zuzana]

Poslední tematická oblast rozhovoru se týkala povědomí rodičů o koncepci rodinné politiky v České republice a zhodnocení její funkčnosti. Kriticky bylo nahlíženo především na **výši rodičovského příspěvku** v kombinaci s délkou rodičovské dovolené. Dále šlo o výtky ke kapacitě státních mateřských škol. Matky jako řešení vidí zřízení nových institucí, nebo státní podporu soukromých organizací, aby se staly finančně dostupnějšími. V současné době je lze sice „obsahově“ srovnat s veřejnými mateřskými školami, ale vzhledem k bariéře tvořené finančními náklady, **je podle rodičů za alternativu ke státní péči nelze považovat**.

„Tohle není cesta jakoby těm matkám tvrdit, že mají bejt čtyři roky doma za nějaký úplně směšný peníz. To je prostě stejně málo, ty peníze, co ti ten stát dává. To je prostě

jenom takovej příspěvek. Kdyby to měla ta matka takhle táhnout sama, tak to se absolutně nedá..“ [Marie]

„Alternativa? To fakt ne. Jako možná, když třeba chceš si udělat nějaký svý volno. Na chvilku. Třeba jít večer do divadla nebo tak, tak to může fungovat dobře, i ty peníze za to hlídání dáš. Ale nějak dlouhodobě to nejde. Jako jasně, naučili by je tam všechno normálně, toho se nebojím. Ale je to tak finančně náročný, pro nás obyčejný smrtelníky, že se to dá zvažovat maximálně dočasně.“ [Martina]

4.4 Triangulace

Triangulací je označována činnost, kdy výzkumník ověřuje správnost svých poznatků [Hendl 2005: 146]. Je to „(...) kombinace různých metod, různých výzkumníků, různých zkoumaných skupin nebo osob, různých lokálních a časových okolností a teoretických perspektiv, jež se uplatňují při zkoumání určitého jevu.“ [Hendl 2005: 149] Vzhledem k povaze této práce nebylo z etického hlediska možné využít dalšího výzkumníka. Z časových důvodů (a také z důvodu předpokládaného rozsahu práce) nebylo ani možné zkoumat další osoby. Proto triangulace tohoto výzkumu spočívá v porovnání jeho výsledků se závěry již provedených výzkumů, které byly získány díky analýze sekundárních dat z odpovídajících dokumentů.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo zjistit, zda je v České republice soukromá péče o malé a předškolní děti skutečně alternativou ke státní institucionální péči. Závěry vyplývající z rozhovorů naznačují, že tato péče alternativou není. Nároky, které rodiče malých dětí na tyto pečovatelské služby kladou, sice soukromá péče splňuje a v mnoha případech i převyšuje, nicméně vysoká finanční nákladnost tvoří bariéru pro příliš mnoho zájemců a představu soukromé péče jakožto dostupné alternativy zásadním způsobem narušuje. Pokud už rodič pro své dítě zvolí některý z typů soukromé péče, jde zpravidla o sekundární volbu neboli alternativní řešení. Děje se tak často v důsledku odmítnutí dítěte ve státním zařízení nebo i neexistence (nedostupnosti) adekvátní varianty veřejné institucionální péče. Pravdou je, že jsou rodiče s takovým typem služby spokojeni, vědí ale, že jde pouze o dočasnou možnost. Přesto však nelze pominout, že v

některých nestandardních až extrémních situacích může soukromá péče minimálně dočasně některé rodiče doslova „zachránit“.

Respondenti označili také kritéria důležitá pro výběr vhodné péče. Pomineme-li finanční nároky, které v této problematice hrají ústřední roli, byl dalším důležitým kritériem přístup učitelů a sdílené hodnoty v oblasti výchovy dětí. Požadavek, aby dítě „bylo v pohodě a bavilo se“ byl primární. Vzdělávací i socializační funkce se oproti tomuto kritériu ocitly v pozadí.

Zejména ve velkých městech je forem péče o malé a předškolní děti k dispozici mnoho. Ačkoliv by rodiče často mnohem raději zvolili péči soukromou – především kvůli individuálnímu přístupu učitelek k dítěti a určité pružnosti a obsahu denní náplně činností dítěte – přesto ve většině případů upřednostňují péči veřejnou. Jedinou proměnnou, která tuto strategii ovlivňuje, tvořily ve výzkumu opět finance.

Finance jsou ostatně i problémem v plánování dalších životních strategií rodičů. Plány *Národní koncepce rodinné politiky* – konkrétně umožnění ženám, aby se mohly svobodně rozhodnout mít tolik dětí, kolik chtějí, zde selhávají. Matky ze strachu z toho, že se dostanou do situace bez prostředků a zajištění, volí zodpovědněji spíše méně dětí, i přesto, že by si jich třeba více přály.

K tématu problematiky harmonizace zaměstnání a péče o rodinu respondenti uvedli dvě důležité výtky: nedostatek flexibilních úvazků (a to jak pro ženy, tak pro muže – je třeba otce do péče více zapojovat.) Tím by se k sobě více přiblížily i životní role matky a otce a výrazně by se tak snížilo riziko rozpadu rodiny. Druhým problémem je nedostatečná výše rodičovského příspěvku. Jedná se skutečně pouze o příspěvek, nahrazuje pouhý zlomek financí, které rodič na rodičovské dovolené doma „ztrácí“.

Závěr této práce je tedy na základě výpovědí respondentů a studie sekundárních dat takový, že za současných, státem nastavených podmínek, soukromá péče o malé a předškolní děti alternativou ke státní institucionální péči rozhodně není.

Pokud vycházíme z předpokladu, že termín alternativní se významově rovná termínu obdobný, měla by alternativní péče o malé a předškolní děti v podstatě suplovat činnost školek a jeslí a to za stejných podmínek. Výpovědi respondentů z průzkumu, který je součástí této bakalářské práce, však jasně naznačují, že tomu tak není.

Summary

The main goal of this bachelor's thesis was to find out, if the private childcare can alternate the institutional childcare. The results following from my survey indicate that it is not an alternative at all. Private childcare is able to substitute the institutional childcare in the sense of care and education. But there is one very significant factor – the private childcare is too expensive for most of all parents in Czech Republic.

Sure, there are some cases when parents chose the informal childcare. But the reason usually is that they were refused from institutional care already. (Due to capacity problems.) So they have to find out another solution in the form of private care which is definitely great but also definitely temporary.

The most important standard for parents (if they would have to make a choice) was the attitude of teachers to their children. Because their children are supposed to always feel joyful and free even at school. The education and socialization play only a marginal part of all of it.

There are also some issues with the concept of work-life balance. Parents would like to have more flexible jobs and also wealthier benefits in their parenthood. These problems increase the risk of breaking-up of families if they would not be solved soon.

Použitá literatura

BECK, U. , BECK-GERNSHEIM, E. (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.

BERGER, P. L. , LUCKMANN, T. (1971). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Penguin University Books.

Commission of the European Communities. *Report from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions* [on-line]. Brussels 3.10.2008 [cit. 2013-04-15]. Česká verze dostupná z WWW: < <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lng1=en,et&lang=&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=480651:cs> >

ČSÚ. *Obecná problematika MŠ* [on-line],[cit. 2013-05-02]. Dostupné z WWW: <[http://notes3.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/F30049D941/\\$File/331008a01.pdf](http://notes3.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/F30049D941/$File/331008a01.pdf)>

ČSÚ. Obyvatelstvo – roční časové řady. In *Časové řady* [on-line]. 30.4.2013 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/casove_řady>

ČSÚ. Pohyb obyvatelstva – rok 2010. In *Pohyb obyvatelstva* [on-line]. 14.3.2011 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/coby031411.doc>>

ČSÚ. Rozvodovost. In *Statistické zajímavosti* [on-line]. 16.4.2012c [cit. 2013-05-01]. Dostupné z WWW:< <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>>

ČSÚ. Sňatečnost. In *Statistické zajímavosti* [on-line]. 22.6.2012a [cit. 2013-05-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost>>

ČSÚ. Vývoj intenzity práce od roku 2008 do 1. čtvrtletí 2010. In *Analýzy, komentáře* [on-line]. 20.8.2012b [cit. 2013-05-01]. Dostupné z WWW:< <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta06092010.doc>>

ČSÚ. Změny v zaměstnanosti v České republice v porovnání s ostatními zeměmi EU. In *Analýzy, komentáře* [on-line]. 5.2.2010 [cit. 2013-05-01]. Dostupné z WWW:

<<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/760700321A6F>>

DE SINGLY, F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-249-1

DUDOVÁ, R. (ed.), HASTRMANOVÁ, Š., HAŠKOVÁ, H., MAŘÍKOVÁ, H., VÍZNEROVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M. (2007). *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. ISBN 978-80-7330-119-4

- 1) DUDOVÁ, R. – VOHLÍDALOVÁ, M. Nové tváře rodiny a nové podmínky pracovního trhu – teoretické souvislosti. In *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 1, s. 17 – 33
- 2) VÍZNEROVÁ, H. – VOHLÍDALOVÁ, M. Pracovní život v současné české společnosti. In *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 2, s. 34 – 50
- 3) VOHLÍDALOVÁ, M. Práce a soukromý život v současné české společnosti. In *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 4, s. 63 – 80
- 4) HAŠKOVÁ, H. (Ne)Zakládání rodiny ve světle reprodukčních preferencí, bariér, plánů a chování. In *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 5, s. 81 - 109

GIDDENS, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2

HOCHSCHILD, A. (1989). *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. (with Anne Machung). New York: Viking Penguin. ISBN 0670824631

HORA, O. , SIROVÁTKA, T. (eds.) (2008). *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: ALBERT. ISBN 987-80-7326-140-5

- 1) KUCHAROVÁ, V. – HABERLOVÁ, V. Rodina a zaměstnání v průběhu životního cyklu. In *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: ALBERT s. 19 – 55
- 2) MAREŠ, P. Hodnota dítěte v životě českých rodin. In *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: ALBERT s. 97 – 114
- 3) BARTÁKOVÁ, H. Problémy přechodu žen na trh práce po rodičovské dovolené. In *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: ALBERT s. 175 - 202

JANDOUREK, J. (2001). *Sociologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-535-0

KREBS, V. , DURDISOVÁ, J. , POLÁKOVÁ, O. , ŽIŽKOVÁ, J. (1997). *Sociální politika*. Praha: CODEX Bohemia, s.r.o. ISBN 80-85963-33-7

KŘÍŽKOVÁ, A. (ed.), DUDOVÁ, R. , HAŠKOVÁ, H. , MAŘÍKOVÁ, H. (2005). *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. ISBN 80- 7330-077- X

- 1) DUDOVÁ, R. Kombinace práce a rodiny a sociologická teorie. In *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 1, s. 14 – 20
- 2) MAŘÍKOVÁ, H. Politiky, čas a peníze. In *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 2, s. 22 – 34
- 3) KŘÍŽKOVÁ, A. – DUDOVÁ, R. – HAŠKOVÁ, H. Vliv politik a podmínek pro kombinaci práce a rodiny na aktéry sociálních vztahů. In *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 3, s. 35 – 56
- 4) MAŘÍKOVÁ, H. Možnosti uplatnění žen (a mužů) na trhu práce v souvislosti s bez/dětností. In *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas,*

peníze a individuální, rodinné a firemní strategie. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 4, s. 58 – 67

- 5) KŘÍŽKOVÁ, A. Pracovnice, manažerky, podnikatelky: kombinace pracovního a rodinného života. In *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 5, s. 68 – 75

KŘÍŽKOVÁ, A. (ed.), MAŘÍKOVÁ, H. , HAŠKOVÁ, H. , BIERZOVÁ J. (2006). *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. ISBN 80-7330-112-1

- 1) MAŘÍKOVÁ, H. Rodiče na trhu práce – reálné možnosti i hypotetické volby. In *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 1, s. 15 – 33
- 2) KŘÍŽKOVÁ, A. Organizace a zvládání pracovního a rodinného života současných rodičů. In *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 2, s. 35 – 49
- 3) HAŠKOVÁ, H. Reprodukční plány a realita rané péče o děti. In *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 3, s. 51 – 71
- 4) BIERZOVÁ, J. Rozdělení domácích prací a péče o děti v rodině. In *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Kapitola 4, s. 73 – 85

KUCHAŘOVÁ, V. (ed.). (2007). *Zmapování dostupnosti a podmínek pobytu dětí v jeslích, mateřských školách, školních družinách a obdobných zařízeních a jiných neinstitutcionálních forem péče o děti v ČR včetně identifikace překážek jejich využívání s návrhy možných opatření k jejich rozvoji*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

KUCHAŘOVÁ, V. (ed.). (2008) *Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání - možnosti volby*. In *Rodina, zaměstnání a vzdělání*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

KUCHAŘOVÁ, V. (ed.). (2009). *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. ISBN 978-80-7416-041-7

KUCHAŘOVÁ, V. , SVOBODOVÁ, K. (2006). *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. ISBN 80-87007-51-4

MPSV. Péče o děti, dětská skupina [on-line]. 30.1.2013 [cit. 2013-04-27]. Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/13500#2>>

MPSV. *Národní koncepce rodinné politiky* [on-line]. 2005 [cit. 2013-04-15]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf>

MPSV. *Rodičovský příspěvek* [on-line]. 1.12.2012 [cit. 2013-04-15]. Dostupné z WWW: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/rodicovsky_prisp>

MPSV. *Slučitelnost profesních a rodinných rolí* [on-line]. 30.1.2013 [cit. 2013-04-15]. Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/14472>>

MŠMT. *Doporučení MŠMT přijímání do MŠ* [on-line]. 28.8.2012 [cit. 2013-04-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/file/23799>>

MZČR. *Prohlášení ministerstva zdravotnictví o provozování jeslí jako zdravotnických zařízení* [on-line]. 21.3.2013 [cit. 2013-04-29]. Dostupné z WWW: <http://www.mzcr.cz/Odbornik/dokumenty/prohlaseni-ministerstva-zdravotnictvi-provozovani-jesli-jako-zdravotnickych-zari_7612_3.html>

PETRUSEK, M. (eds). (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. Sv.2 ISBN 80-7184-310-5

SPRSV. Rodinná politika státu a slučitelnost práce a rodiny – placená péče o dítě jako alternativa ke státním zařízením. In *Sborník z kongresu Pardubice 2007* [on-line]. 2007 [cit. 2013-05-02]. Dostupné z WWW: <<http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cislocclanku=2008060301>>

ÚIV. Česká republika 2009/10. In *Struktury systémů vzdělávání a profesní přípravy v Evropě* [online]. 2009 [cit. 2013-04-27]. Dostupné z WWW: <www.msmt.cz/uploads/VKav_200/Eu_CZ_2010/educz_0910.pdf>

Vláda ČR. *Barcelonské cíle – projev ministra P. Nečase* [on-line]. 5.2.2009 [cit. 2013-04-15]. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/barcelonske-cile---projev-ministra-p--necase-53292/>>

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. *Mikrojesle* [on-line]. 30.4.2013 [cit. 2013-04-30]. Dostupné z WWW:

<<http://www.vupsv.cz/index.php?p=micronursery&site=default>>

Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In *Sbírka zákonů, Česká republika*. 2004, částka 190, č. 561, s. 10262–10324

Zákon č. 262/2006 Sb. ze dne 21.4.2006, část čtvrtá, hlava I, §79. In *Zákoník práce 2012*.